

1815 NUMARALI TRABZON ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE HUKUKİ HAYATTA KADIN (1554-1558)

Arş. Grv. Ali TURAN*

Özet

Şer'îye sicilleri, şer'îye mahkemelerinde yapılan tüm işlemlerin kaydedildiği defterlerdir. Bu kayıtlar Osmanlı hukukunun uygulamasını gözler önüne serdiği gibi, birçok konuda zengin bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'ne göre kadının hukuki hayattaki yeri incelenmiştir. Sicilde kadınların taraf olduğu kayıtlar içeriklerine göre hukuki açıdan tasnif edilmiş ve yorumlanmıştır. Böylelikle incelenen döneme ilişkin olarak kadının hukuki hayatta ne ölçüde yer aldığı ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şer'îye sicilleri, Trabzon şer'îye sicilleri, Osmanlı hukuku, Osmanlı Devleti'nde kadın, hukuki hayatta kadın.

* İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi
Bu çalışmada, Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ danışmanlığında tarafımda hazırlanan "1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi" adlı yüksek lisans tezinde transkripsiyonunu yaptığım kayıtlar kullanılmıştır. Bununla birlikte, tamamladığım tezde bu çalışmada kullanılan kayıtların büyük çoğunluğuna değinme imkanı olmamış, çok önemli olan birkaç kayıt dışındaki diğer kayıtlar dipnot kısmında gösterilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, tezdaki bir veya birkaç bölümün birebir iktibas edilmesinden oluşmamıştır. Tamamı dağınık yerlerde bulunan bu kayıtlar konuya ilişkin olarak yeniden tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir. Zira şer'îye sicillerinin karakteristik özelliği, bu tür çalışmalar yapmaya imkan tanımaktadır. Bu çalışmada yalnızca, gerekli görülen yerlerde verilen teorik bilgilerin büyük bir bölümü aynen veya çok az bir değişiklikle kullanılmıştır.

The Status of Women in Legal Life: According to Trabzon Sharia Register Number 1815 (1554-1558)

Abstract

Sharia register (sharia court records) recorded all the transactions made in the sharia courts. As these records demonstrate the application of the Ottoman law, contains a wealth of information on many subjects. In this study, research was carried out in order to ascertain the status of women in legal life according to Trabzon Sharia Register Number 1815. Registry records reveal the way women were classified and interpreted according to the requirement of their cases. Thus, in relation to the period studied it is intended to reveal the extant of the women's involved according to legal life.

Keywords: Shariah registers, Trabzon sharia registers, Ottoman law, women in Ottoman law, women in legal life.

Giriş

Kadına ve kadın haklarına yönelik çalışmalar, kadının tarihsel süreçte toplumsal hayatta etkin bir konuma sahip olmaya başlamasına paralel olarak ilgi görmüş ve artış göstermiştir. Özellikle günümüzde farklı disiplinlerde ve farklı bakış açılarıyla kadının konu edildiği çalışmalar hızla devam etmektedir. Toplumun tamamını ilgilendiren bir mesele olması itibariyle¹ de, bu çalışmalara gösterilen ilgi sıcaklığını korumaktadır. Kadın ve kadın haklarının ele alındığı çalışmalarda araştırmacıların sıklıkla başvurduğu ve ihtiyaç duyduğu argümanlardan biri de kadına yönelik olarak yapılmış tarihsel çalışmalardır. Zira konunun günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihi tekâmül göz önünde bulundurularak mukayese yapılmakta ve günümüze ve ileriye dönük değerlendirmeler yapılabilmektedir.

¹ “Kadın hakları, insan haklarının, dünyanın yarı nüfusuyla ilgili bölümüdür. Kadın sorunu, tüm anne ve babaların, tüm oğul ve kızların kısaca tüm insanların sorunudur.” (Hasan Tahsin Fendoğlu, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s. 213.)

Osmanlı Devleti dönemine ilişkin olarak da hukuk kaynaklarına dayalı kadın çalışmaları geç dönemde başlamıştır. Yine bugüne kadar yapılan çalışmaların büyük yekunu yabancı dilde yapılmıştır². Bu çalışmalarda en çok istifade edilen kaynak da şer'îye sicilleri olmuştur. Bütün şer'î ve örfî meselelerin çözüme bağlandığı şer'îye mahkemelerinde yapılan tüm işlemler şer'îye sicillerine kaydedilmiştir. Dolayısıyla kaydedilen bu işlemler, ait oldukları dönemle ilgili çok çeşitli ve zengin bilgiler içermektedir.

Osmanlı Devleti dönemiyle ilgili olarak şer'îye sicillerine dayalı kadın çalışmaları, 1970'li yıllarda Jennings ile başlamıştır³. Kayseri şer'îye sicillerini tarayan Jennings çalışmasının başında, batı dünyasında genellikle, İslam toplumunda kadının sosyal ve ekonomik hayatta hor görüldüğü ve köle statüsünde olduğu yargısının bulunduğunu ifade etmiştir⁴. Ancak çalışmasının sonunda, taradığı kayıtların bu durumun aksini ortaya koyduğunu, kadınların düzenli bir şekilde mahkemeye geldiğini, kefil ya da şahit olabildiğini, kendi aile fertlerini dahi dava ettiğini ve haklarının bilincinde olduğunu belirtmiştir⁵. 17. yüzyılda Bursa'da kadınların sosyo-ekonomik statüsünü inceleyen Gerber de Batıdaki bu yaygın ve yanlış yargının devam ettiğini, bu yargının temelini ise İslam toplumundaki ataerkil aile yapısına dayandırıldığını ifade etmiştir⁶. Gerber'in varmış olduğu sonuç da Jennings'ten farklı olmamış, kadının sosyal ve ekonomik statü bakımından erkekten aşağı

² Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, C. 3, S. 5, 2005, s. 575.

³ Osmanlı kadını üzerine yapılan çalışmalara dair geniş bilgi için bkz.: Argıt, "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın", s. 575-621.

⁴ Ronald C. Jennings, "Woman in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", in: **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, İstanbul, Isis Press, 1999, s. 143.

⁵ A.e., s. 196-199.

⁶ Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", **International Journal of Middle East Studies**, Sa. 12, No:3, 1980, s. 231.

olmadığını, aksi bir görüşün araştırmaya daha muhtaç olduğunu ifade etmiştir⁷.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin hukuk uygulamasına doğrudan tanık olduğumuz şer'îye sicilleri vasıtasıyla, incelenen dönemde Trabzon'da kadının hukuki hayattaki rolünü gözler önüne sermektir. Böylelikle kadının hak arama hususundaki etkinliği, aile içindeki konumu; mülkiyet, borç, miras vb. hukuki ilişkileri açık bir şekilde ortaya konulacak ve kadının toplumsal hayattaki konumuna ilişkin bir değerlendirme yapılabilecektir.

Bu çalışmamızda, 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'nde⁸ kadınların doğrudan taraf olduğu kayıtlar ele alınmıştır. Kimi zaman kadınların doğrudan taraf olmadığı; ancak önemlerine binaen değinmemiz gereken kayıtlara da değinmek gerekmiştir. Kayıtlar ele alınırken şöyle bir usul izlenmiştir: Öncelikle kayıtlar içeriklerine göre tasnif edilmiştir ve ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Kayıt sayısının fazla olduğu konularda tüm kayıtlar metinde ele alınmamış; ancak metinde değinilmeyen kayıtlar dipnotlarda gösterilmiştir. Zira şer'îye sicilleri kayıtlarında oldukça kuvvetli bir uyum bulunmakta, aynı meseleye ait olan kayıtlar usulen birbirlerine benzemektedir. Kayıtların değerlendirilmesine geçmeden önce ise Trabzon Şer'îye Sicilleri ve 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'ne ilişkin tanıtıcı nitelikte bir bilgilendirme yapılmış ve sicilin ait olduğu dönemde Trabzon şehrinin sosyo-ekonomik yapısı kısaca ele alınmıştır. Kayıtların değerlendirilmesi aşamasında da gerekli görülen yerlerde meselenin özünü göstermek amacıyla teorik bilgiye yer verilmiştir.

1. Trabzon Şer'îye Sicilleri ve 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili

Trabzon'un Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmesinden itibaren uzun bir süre gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan fazla olması

⁷ A.e., s. 238.

⁸ Bu çalışma sırasında kullandığımız “sicilimizde”, “defterimizde”, “incelediğimiz sicilde”, “incelediğimiz defterde” vb. ifadeler, “Trabzon 1815 Numaralı Şer'îye Sicili” olarak anlaşılmalıdır.

dolayısıyla, bu şehrin Türk-İslam karakterini alması ve bu hüviyeti ile rol oynamaya başlaması için belli bir zamana ihtiyacı olduğu belirtilmiş, dolayısıyla arşivlerimizde Trabzon'a ait tarihi materyalin nispeten geç başladığı ifade edilmiştir⁹. Halihazırda arşivlerimizde Trabzon'a ait 297 adet şer'ıye sicili mevcuttur¹⁰. Ahmet Akgündüz ve Mücteba İlgürel tarafından yapılmış olan katalog çalışmalarında, Trabzon'un elimizde bulunan ilk şer'ıye sicilinin, kayıtlarını incelemiş olduğumuz 1815 Numaralı Şer'ıye Sicili¹¹ olduğu görülmektedir. H. 962-965 tarihlerini kapsayan bu sicilden itibaren Trabzon şer'ıye sicilleri muntazam bir şekilde tutulmuştur¹².

İçerisindeki birtakım kayıtları incelemiş bulunduğumuz 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıyeye Sicili, Trabzon kadılığının eldeki sicillerinden ilkidir¹³. Sicil esasen, 962-965/1554-1558 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir ve 92 varaktan oluşmaktadır¹⁴.

⁹ Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", **Belleten**, C. XXVI, Sa. 102, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 293.

¹⁰ Bkz.: Ahmet Akgündüz, **Şer'ıyeye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C. I, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988, s. 213-214.

¹¹ İçerisindeki kayıtların bir bölümünü incelediğimiz 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıyeye Sicili'ndeki kayıtların büyük yekununu h. 965 (m. 1557/1558) yılına ait kayıtlar oluşturmaktadır. Defterde h. 964 (m. 1556/1557) ve çok az bir kısmı olmak üzere h. 962 (m. 1554/1555) tarihli kayıtlar da mevcuttur.

¹² Ancak h. 972-973 tarihleri arası kayıtları barındıran 1819 numaralı şer'ıye sicili ile h. 1026-1033 tarihleri arası kayıtları içeren 1820 numaralı şer'ıye sicili arasında bir kopukluğun olduğu görülmektedir. Bkz.: Akgündüz, **Şer'ıyeye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C. I, s. 213.

¹³ Jennings, Trabzon kadılığına ait sicillerin ilkinin, 1818 numaralı 972-973 tarihli belgeleri barındıran sicilden başlatılmaktadır. (Ronald Jennings, "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640", in: **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon**, İstanbul, Isis Press, 1999, s. 583.) Ancak Jennings'in bu sıralamayı, çalışmasında kullandığı siciller arasında mı ya da o sıralarda Topkapı Sarayı'nda mevcut bulunan Trabzon sicilleri arasında mı yaptığı belli değildir. (Fethi Gedikli, "1560-1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu", **Osmanlı Hukuku-Makaleler-**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012, s. 49, dn:95); Akgündüz ve İlgürel ise yaptıkları katalog çalışmasında, Trabzon Şer'ıyeye Sicillerini, incelemiş olduğumuz 1815 numaralı sicil ile başlatılmaktadır. Yine incelediğimiz defter, Bostan'a göre de elimizde bulunan Trabzon

2. Dönemin Genel Özellikleri ve Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Yapısı

Trabzon'un Sinop'tan gelen Miletli göçmenler tarafından M.Ö. 756'da kurulduğu söylenmekle beraber, gerçek kuruluş tarihinin M.Ö. 7. asır ortalarından sonra olması da muhtemeldir¹⁵. Uzun yıllar Perslerin ve Büyük İskender'in hâkimiyeti altında olan şehir, M.Ö. 280'de Pontus ailesinin hükmü altına girmiştir. Pontus krallarından I. Palemon'un ölümü üzerine Polempnilekos ile Roma'ya geçmiş ve M.Ö. I. asrın ortalarından itibaren Trabzon için gelişme dönemi başlamıştır¹⁶.

Roma İmparatorluğu, 365 yılında Batı ve Doğu Roma olmak üzere ikiye ayrıldığında Trabzon Doğu Roma sınırları içerisinde kalarak Bizans yönetimine geçti. Bizans'ın IV. Haçlı Seferleri sonrasında Latinler tarafından işgal edilmesiyle birlikte, Bizans toprakları üzerinde birtakım yeni devletler ortaya çıktı¹⁷. Trabzon'da da 1204 tarihinden 1461 yılına

kadı defterlerinin ilkidir. (Bkz.: Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C. I, s. 213.; Mücteba İlgürel, "Şer'iyye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru", **İÜFTD**, Sa. 28-29, 1975, s. 156.; Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sanaçında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012, s. 17.)

¹⁴ Ancak bu defterle birlikte ciltlenen 10 varak daha mevcuttur. Her ne kadar birlikte ciltlenmişse de biz bunların ayrı defterler olabileceğini düşünmekteyiz. Zira esas defter olarak kabul ettiğimiz 92 varaklık kısım düzenli bir şekilde hicri 964-965 yıllarına ait kayıtlar içermektedir. Bu defterden ayrı olarak tasnifini yaptığımız diğer 10 varaktan ilk altısı da hicri 965 yılına ait kayıtlar içermektedir. Buradaki kayıtların gün ve tarihlerine bakıldığında, bu varakların deftere esas teşkil ettiğini düşündüğümüz 92 varaklık defterin bir parçası olması kuvvetle muhtemeldir. Yine de bu kısımdan ayrı olarak numaralandırılmaları sebebiyle bu varakları ayrı tasnifledik. Tasnifini ayrı yaptığımız 10 varaktan yedincisinde herhangi bir tarih tespit edemedik. Sekizinci, dokuzuncu ve onuncu varaklarda ise hicri 962 yılına ait kayıtların tutulduğunu gördük. Bu varakların ayrı defterler olabileceği yönündeki tespitimizi, bu varaklardaki tarih farklılığı doğrulamaktadır. Dolayısıyla hicri 962 yılına ait kayıtları içeren kısmın eksik bir defter olması muhtemeldir.

¹⁵ Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. XII/1, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s. 456.

¹⁶ **A.e.**, s. 457.

¹⁷ Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Trabzon, Serander Yayınları, 2000, s. 16; Rasim Şimşek, **Trabzon Belediye Tarihi I Osmanlı Dönemi**, Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1993, s. 33.

kadar sürecek olan Komnenoslar dönemi başlamış oldu¹⁸. Nihayetinde Trabzon, Fatih Sultan Mehmet döneminde Komnenoslar egemenliğine son verilerek Osmanlı Devleti'ne geçmiştir¹⁹.

Fetihten sonra Trabzon eyalet teşkilatına bağlanmamış, müstakil idareci ve kumandanlar marifetiyle kalelerde dizdarlar, subaşılari; şehir ve kasabalarda kadı, za'ım ve ümera vasıtasıyla idare edilmiştir²⁰. Trabzon, 1470 yılından itibaren padişah çocuklarının yönettiği önemli bir şehir, yani "Şehzade Sancağı" olmuştur²¹. İncelediğimiz defterin ait olduğu dönemde Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Kanuni Sultan Süleyman da, babası Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken 1494 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiş ve 15 yaşına kadar Trabzon'da kalmıştır²².

Fetihten sonra, şehir halkının önemli bir bölümü İstanbul'a gönderilmiş ve İstanbul'a gönderilen Hıristiyanların boşalttıkları evlere Türkler yerleştirilmiştir²³. Fetih öncesi kent nüfusunun 4-5 bin civarında

¹⁸ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", *DİA*, C. 41, s. 298.

¹⁹ Fethin hangi tarihte meydana geldiği hususu ise tartışmalıdır. Dönemin Osmanlı tarihçilerinden Tursun Bey ve Bizans müellifi Midillili Dukas, ay ve gün vermeden şehrin 1461 yılında fethedildiğini söylemektedir. (Tekindağ, "Trabzon", s. 462.) Goloğlu, fetih tarihini 26 Ekim 1461 olarak gösterirken (Goloğlu, *a.g.e.*, s. 20.), Fallmerayer 1462 yılı yazında fethin gerçekleştiğini belirtmiştir. (Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s. 258). Bostan ise, dönemin belgelerinden ve dönemin fiziki şartlarından yola çıkarak, gerçek fetih tarihinin 15 Ağustos 1461 olduğunu kanıtladığını söylemektedir. (Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara, TTK Basımevi, 2002, s. 6-7.)

²⁰ Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", s. 293.; Tekindağ, "Trabzon", s. 466.

²¹ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 25.; Gökbilgin'e göre Trabzon şehzade sancağı olduktan itibaren imparatorluk kadrosu içinde idari, askeri ve mali bakımdan önem kazanmış, mevcudiyetini hissettirmiş ve devlet merkezinin ilgisini ve alakasını üzerine çekmiştir. (Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", s. 293.)

²² Goloğlu, *a.g.e.*, s. 29-30.

²³ Lowry, Emecen, "Trabzon", s. 298; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977, s. 110.; Şakir Şevket, Trabzon halkının ileri gelenlerinin kral ile birlikte gittiğini, ikinci derecede bulunanların başka yerlere yerleştirildiğini ve Trabzon'da en aşağı sınıfın kaldığını belirtmiştir. (Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, İstanbul, Kurtuba, 2013, s. 74-75.)

olduğu tahmin edilmektedir. Şehirde çoğunluk olarak Rum Ortodokslar ve azınlık olarak Ermeniler ve Franklar yaşamaktaydı²⁴. 1486 tarihli Mufassal Timar Defterine göre; Trabzon'da tahmini olarak 7575 kişilik nüfusun %27'sini (2025 kişi) Müslümanlar, %73'ünü (5550 kişi) Hıristiyanlar oluşturmaktadır²⁵. 1554 tarihli tahrirde ise tahminen 3012 kişi Müslüman ve 3513 kişi Hıristiyan olmak üzere toplam 6525 kişi şehirde yaşamaktadır. Her iki tahrirde göze çarpan nokta, Müslüman nüfusun arttığı ve Hıristiyan nüfusun azaldığıdır. Bu durumu, Osmanlı Devleti'nin iskân politikasıyla ilişkilendirmek daha makul gözükmektedir²⁶. İncelediğimiz defterin ait olduğu dönemde şehrin yarısından fazlasının gayrimüslim olması, defterin önemini daha da arttırmaktadır.

İlk çağlardan itibaren mahfuz bir koya sahip olması, hinterlandının geniş olması ve dolambaçlı da olsa Anadolu içlerine, Güney Kafkasya ve İran'a ulaşan yollar üzerinde bulunması, Trabzon'u Doğu Karadeniz'in en önemli limanı haline getirmiştir²⁷. 1340 tarihinden sonra ticari önemini kaybeden Trabzon, Osmanlı dönemi ile birlikte tekrardan canlanmaya başlamıştır²⁸. Deniz ve karayolu ulaşımı yönünden önemli bir konumda

²⁴ Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, Çev. Demet Lowry-Heath Lowry, 2. b.s., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 17-18.

²⁵ M. Hanefi Bostan, **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, İstanbul, Nöbetçi Yayınevi, 2012, s. 13-14. Krş. Lowry, **a.g.e.**, s. 19-43.

²⁶ Şehirdeki Müslüman nüfusunun artıp Hıristiyan nüfusun azalmasının ihtida fiilleriyle mi ilişkili olduğu sorusu üzerinde duran Bostan, dönemin arşiv belgelerinde 2 hane dışında ihtida kaydına rastlanmaması dolayısıyla, bu durumu iskan politikasıyla ilişkilendirmekten başka türlü yorumlanamayacağını belirtmiştir. (Bostan, **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, s. 15-21.); Lowry'ye göre de, halkının büyük çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan bir şehrin varlığı Osmanlı hükümeti tarafından uygun görülemeyebilecektir. Dolayısıyla dönem politikasına uygun olarak Hıristiyan nüfusun belli bir bölümünün İstanbul'a ve onların boşalttığı yerlere de Müslüman nüfusun iskan ettirilmesi doğal görülebilir. (Lowry, **a.g.e.**, s. 92.)

²⁷ Tekindağ, "Trabzon", s. 455-456.; Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, s. 372.

²⁸ Tekindağ, "Trabzon", s. 469.

olan Trabzon, ticari faaliyetler bakımından önemli bir yer işgal etmiş ve Anadolu'nun en canlı limanlarından biri olmuştur²⁹.

XVI. yüzyılda deniz ve kara ticaretinde önemli bir yer işgal eden Trabzon, savaş malzemesi, iâşe ve asker sevkinde de önemli bir üs konumunda bulunmaktaydı³⁰. XV.-XVI. asırlarda Trabzon sanayisine göz atıldığında Trabzon'da mum imalatı³¹, keten bezi imalatı, boya imalatı, deri ve gemi yapım sanayinin olduğu görülmektedir³². Bunların yanında söz konusu dönemlerde tarımsal üretim, hayvancılık, balıkçılık, arıcılık ve doğancılık³³ Trabzon'da yaygın olmuş ve şehrin ekonomik canlılığına katkı sağlamıştır³⁴.

Görüldüğü üzere, sosyal ve iktisadi yapısı bakımından canlı bir şehir olan Trabzon'un bu nitelikli karakteri şer'iyeye sicillerine de yansımıştır. Şehrin bu zengin yapısı, incelemiş olduğumuz 1815 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde bulunan kayıtların da içerik itibariyle zengin olmasını ve bu defterin öneminin daha da artmasını sağlamıştır.

3. 1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde Kadın

3.1. Ceza Hukuku

1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nde kadınların taraf olduğu ceza hukukuna ilişkin 19 adet kayıt burada ele alınacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu kayıtların ekseriyetinde kadın davacı konumundadır. Bununla birlikte, üç adet kayıтта kadının davalı konumunda olduğu müşahede edilmiştir.

Aynı olayı konu alan hırsızlık suçu ile alakalı iki kayıтта, gece vakti evinde bir miktar parası ve bazı eşyaları çalınan Şâhî bt. Abdullah adlı kadın, Seydi Ali b. Ahmet'i "*benüm husûsımda töhmet-i sâbıkan olup*

²⁹ Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 376.

³⁰ *A.e.*, s. 386.

³¹ İncelediğimiz defterde de Şemhane'nin vaki olduğu görülmektedir. Bkz.: v. 73a-3, 76b-1, 40a-2.

³² Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 412.

³³ İncelediğimiz defterde de doğancılığın yapıldığına ve doğan yuvalarının mukataaya verildiğine dair kayıtlara rastladık. Bkz.: v. 33b-1, 52a-4, 72b-1, 73b-4.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 372-525.

mazannem sensin diyü da 'vâ' etmiştir³⁵. Bu kaydı takip eden kayıta ise, bu hususla ilgili arabulucuların araya girmesiyle tarafların 30 akça bedel ile sulh ettikleri ve sulh bedelinin mezbûre Şâhî tarafından alındığı görülmüştür³⁶.

Hırsızlık suçuna ilişkin başka bir olayda Şah Beşe bt. Hüseyin, evinde çalınan malın davasına ve talebine, Hüseyin b. Hamza'yı vekil etmiştir³⁷. Akabinde Şah Beşe'nin vekili olan Hüseyin b. Hamza; Arab b. Sivasto, Liyos b. Pereşkova ve Pervane adlı kişileri dava etmiş, müvekkilinin kilitli evinin gece vakti damının delindiğini ve "*tahminen seksen akça kıymetlü bir kemha kuşağı ve altmış akça kıymetlü iki gönlegi ve bir don ve beş akça kıymetlü bir destmalı*"nın çalındığını, kuşak ve destmalın Pervane'de bulunduğunu, diğer eşyaların da "*girü mezbûr ev kurbunda olan ahur içinde bırağılmış bulundu*"ğunu söylemiştir³⁸. Arab adlı zimmî, sarhoş halde mezkûr eve gittiklerini, Liyos dışarıda dururken Pervane ile birlikte bacadan içeri girdiklerini ve söz konusu eşyaları aldıklarını söylemiştir. Pervane ise şürb-i hamr meclisinde bunlarla olduğunu; ancak eve girme ve hırsızlık fiilinde bulunmadığını iddia etmiştir. Liyos adlı zimmî de aynı şekilde mecliste beraber olduklarını; ancak eve girme ve hırsızlık fiilinde bulunmadığını iddia etmiştir. Yine bu hususla ilgili bir diğer kayıta mezkûr Pervane, sarhoş halde meclisten kalkan Liyos ve Arab'ın eve girdiklerini ve çalınan eşyalardan kuşak ve destmalı Liyos'un getirip kendisine verdiğini söylemiştir³⁹. Bu olayla ilgili son kayıta Sivasto ve Liyos adlı zimmilerin hırsızlıklarının zahir olduğu ve "*mahalle-i mezbûrede ve şehirde turmayıp çıkup şehrdan gitmek üzere*" nefslere iki kişinin kefil olduğu görülmektedir⁴⁰. Hırsızlığın cezası, şartları tam oluşmuşsa sağ elin bilekten kesilmesidir. Ancak olayda sanıkların sarhoş olmasının cezai ehliyetlerini etkilemiş olması ve

³⁵ V. 5b-1.

³⁶ V. 5b-2.

³⁷ V. 50a-3.

³⁸ V. 50b-1.

³⁹ V. 51a-1.

⁴⁰ V. 51a-2.

mahkemenin bu duruma istinaden had cezasını uygulamamış olması muhtemeldir⁴¹. Olayda iki sanığa da had uygulanmamış, bir nevi tazir cezası olarak buldukları yerden uzaklaştırılmaları⁴² hususunda nefslere kefalet istenmiştir.

Başka bir kayıta Gulistane bt. Konstandin'in vekili olan İbrahim b. Süleyman, Hasan b. Mustafayı, “*mezbûre müvekkiletme fahişedir didi mucebin taleb iderin diyü*” dava etmiştir⁴³. Bu şekilde yapılan bir hakaretin kazf suçuna sebebiyet verip vermeyeceği düşünülebilir. Akman'a göre, bu gibi sıfatların kullanılması kazf suçunun teşekkülü için yeterlidir; ancak şer'iyeye sicillerindeki bazı kayıtlarda kadının (hakimin) tazire hükmettiği görülmektedir⁴⁴. Kanımızca, müvekkiline “*fahişedir*” denen İbrahim b. Süleyman'ın mucebini talep etmesi, muhtemelen bu eylemde bulunan kişinin kazf suçuna ilişkin olarak yargılanması istemidir. Ancak bu davaya ilişkin nasıl bir hüküm verildiği bilgisi sicilimizde bulunmamıştır.

Sicilimizde bulunan ilginç kayıtlardan biri de zina isnadına ilişkindir. Sozro b. Yori adlı zimmi, Manol adlı zimminin gece vakti zina

⁴¹ İslam hukukunda, sarhoşluğun cezai ehliyeti etkilemesi hususunda ikili bir ayırım yapılmıştır. İlk olarak, sarhoşluk verici maddeyi bilmeyerek veya zaruret halinde veyahut cebir ve ikrah ile alanların cezai sorumluluğunun bulunmadığı hususunda hukukçular arasında fikir ayrılığı yoktur. Ama sarhoşluk veren maddeyi bilerek, isteyerek yani geçerli bir mazeret olmaksızın alanların cezai sorumluluğu ile ilgili iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre, sarhoşluk durumu her halükarda kişinin bilincini olumsuz etkilediği ve kişiyi normal düşünmekten ve davranmaktan alıkoyduğu için, had ve kısas gurubuna giren bir suçun oluşması durumunda sarhoşun had ve kısas ile cezalandırılmaması gerekir. Ancak böyle bir durumda ilgililere tazir cezası verilebilir. İkinci görüştekilere göre ise, geçerli bir mazereti bulunmaksızın sarhoşluk veren maddeden içenlerin cezai sorumlulukları aynen devam eder. (Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 9. bs., İstanbul, Beta, 2012, s. 175.)

⁴² Bu tazir cezası, Osmanlı Devleti'nde hırsızlık fiilini işleyenlere uygulanan yaptırımlardan biri olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ömer Menekşe, “XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul, 1998, s. 122-125.

⁴³ V. 34b-2.

⁴⁴ Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 30.

kastıyla validesi Paşo'ya saldırıda bulunduğunu iddia etmiştir⁴⁵. Sozro, durumun farkına varmasıyla Manol'a müdahalede bulunduğunu söylemiş ve muhtemelen fiil teşebbüs aşamasında kalmıştır. İslam ceza hukukunda kural olarak hazırlık hareketleri ceza hukukunun ilgi alanına girmez; ancak icra hareketleri başlamış ve sonuç gerçekleşmemişse had cezası verilemez⁴⁶. Suçlara teşebbüs, had veya kısas cezalarıyla değil, hangi tür suç olursa olsun tazirle cezalandırılır⁴⁷. Ebussuud Efendi'nin bir fetvası şöyledir: “*Mes'ele: Üç kimse kâdî huzûrunda sirka kasdına Amr'ın evine girdik deyu ikrâr eylese şer'an ne lâzım olur? El-cevap: Ta'zîr olunur*”⁴⁸.” Bununla birlikte, Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'nde; “*Eğer bir kişi zinâ kasdına bir kişinin evine girse evli olursa evli cürmün vire ve ergen olursa ergen cürmün vire*”⁴⁹ hükmü mevcuttur. Söz konusu kayıta da suç, teşebbüs aşamasında kalmıştır. Manol ise iddiaları reddetmiş, gasbedildiğini öne sürmüştür. Teşebbüs aşamasında kalan bu suçun, iddiaların ispatlanması halinde tazirle cezalandırılması gereklidir. Ancak olayla ilgili nasıl bir karar verildiğiyle ilgili bir bilgiye rastlamadık.

Defterimizin kimi kayıtlarında, bir yakını ölen kadınların ya birilerine kan isnadında bulunmaları⁵⁰ ya da kimseden davacı olmayacakları⁵¹ hususu için mahkemeye başvurdukları görülmektedir. V. 44b-2'de Perihan bt. İskender adlı kadın, Erzurum yolunda kaybolan kardeşi Ali'nin katl edildiğini zann edip, mazanne olanlarla davalaşmaya, zevci Mehmed'i vekil etmiştir. Davanın devamında Ali'nin zevcesi olan Aynî bt. Ahmed'in de bu husûsda babası Ahmed b. Salih'i vekil ettiği görülmektedir. V. 63b-4'te de Ozokiye adlı zimmi kadın, ölen kocası

⁴⁵ vI. 6a-2.

⁴⁶ Mustafa Avcı, **Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Konya, Mimoza Yayınları, 2010, s. 123.

⁴⁷ Abdülkadir Udeh, **Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku**, C. 1, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayhan Yayınları, 2012, s. 365.

⁴⁸ Ertuğrul Düzdağ, **Kanuni Devri Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012, s. 191.

⁴⁹ Uriel Heyd, **Studies In Old Ottoman Criminal Law**, Oxford, At The Clarendon Press, 1973, s. 58.

⁵⁰ V. 44b-2, 63b-4, 5b-2.

⁵¹ V. 90b-1.

hususunda Ferhad b. Abdullah'ı “*mevrusımız Kaloyero 'yu muhkem darb-ı sedâd idüp ol harbden fevt oldı şer'le mücebin taleb iderin diyü da 'vâ*” etmiştir. Davalının iddiayı inkar etmesi üzerine Ozokiye'ye beyyine getirmesi için mehil verilmiş; ancak beyyine sunamamıştır. Kendisine yemin verilen davalı, zimmetini bu hususta ibra etmiştir. VI. 5b-2'de Elena bt. Şonyo, kazgancılık sanatını talim etmesi için İskender b. Karaca adlı oğlunu, Mahmud b. Abdullah adlı kazgancıya şakirdliğe verdiğini; bunların diyar-ı gurbete gidip birkaç yıl kaldığını ve mezkûr Mahmud'un geri geldiği halde oğlunun gelmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Elena, mezkûr kazgancıyı oğlunu öldürdüğü ya da sattığı iddiasıyla dava ettiğini; ancak daha sonra oğlundan sağ olduğuna ve başka bir yerde kendi sanatını icra ettiğine dair mektup geldiğini söyleyip davasını geri çektiğini ikrar etmiştir. V. 90b-1'de ise Emine bt. Kosta adlı kadın, evinde gece vakti beşiğinde ölü bulunan Hatun adlı sagire kızı hususunda “*karye-i mezbûre halkı ile ve Arin bt. Sava nâm avret ile ve gayrılar ile bi-vechin mine'l-vücûh da 'vâm ve nizâ 'ım yokdur diyü ikrâr idüp terk-i da 'vâ*” etmiştir.

V. 29b-1, 34a-1 ve 38a-1 kayıtları aynı olayı konu edinmektedir. Bu kayıtlarda Melike Bula adlı kadın, oğlu Davud'un subaşı tarafından “*bilâ emr ve bilâ ma'rifet 'il-kâdî*” asıldığını iddia ederek subaşıyı dava etmiştir. Bu hususun ayrıntılı teftişi için merkezden ferman gelmiştir⁵². Bu sebeple önemle üzerinde durulan bu olayla ilgili meclisler kurulduğunu görüyoruz. Davanın önem arzettiği şuhüdül-hal sayısından da anlaşılabilir. Subaşı kendisine karşı yapılan iddiaları reddetmiş, müddeilerin de beyyineden aciz kaldıkları görülmüştür. İşin ilginç tarafı,

⁵² “... Melike Bula nâm hatun kişi Dergâh-ı muallâma gelüp nefsi-i Trabzon 'da sabikâ şehri subaşı olan Derzi oğlu Mehmed nâm kimesne oğlum Davud [A]ğa(?) için zindân bozup kaçdı diyü hilâf-ı vâki' arz idüp bilâ-emr ve bilâ ma'rifet 'il-kâdî gece ile bî-günâh mezbûr oğlumı salb idüp ziyade hayf eyledi görilüp vâki' hâl arz olunmasın taleb iderim diyü bildirdi buyurdum ki hükm-i şerîfîm vardıkda bi'l-murafa'a(?) şer'le sorulup fasl olunmamış ise bi'z-zât husemâyı beraber idüp onat vechile teftiş idüp göresiz kazıyye arz olunduğı gibi olup husûs-ı mezbûr ne vechile olmuşdur tamam aslı ve hakikâtı ile ma'lûm idünüp dahi vâki' hâli vukû'u üzre mufassal ve meşrûh yazup südde-yi sa'âdetime arz eylesesiz ...” (V. 29b-1)

subaşıya yemin müteveccih olmuş; ancak davacılar yemin vermeyi reddetmişlerdir.

Yukarıda üzerinde durduğumuz ceza hukuku ile alakalı kayıtlarda kadınlar ya doğrudan ya da dolaylı olarak davacı konumundadır. Bununla birlikte bazı kayıtlarda bu hususta davalı konumda bulduklarını da daha önce belirtmiştik. V.11b-3’de subaşı, evinde “*fisk meclisi*” kurup avretleriyle şürb-i hamr eden Mustafa b. Ali ve Hüseyin b. Mehmed ve Kurd b. Mehmed adlı kişileri tutmak isterken, bu kişiler avretleriyle beraber subaşı ve adamlarını dövmüş ve hakaret etmiştir. Subaşı, Hüseyin ve Kurd’u mahkemeye ihzar etmiş, iddialarının inkar edilmesi üzerine, iki şahitle davasını ispatlamıştır. Bu kayıta her ne kadar kadınlar doğrudan dava edilmemişse de; şarap içme, dövme ve hakaret suçlarını işledikleri anlaşılmaktadır.

V. 35b-3’te ise Câmî’-i Cedîd Mahallesi cemâati, Şâhî bt. Abdullah adlı kadının evine nâ-mahrem kimseler getirdiğini, nameşru işler yaptığını, kendilerine ve ailelerine hakaret ettiğini söyleyerek mahkemeye şikayet etmişlerdir. “*Mahalle-i mezbûrda ya bu tursun ya biz turalım*” dediklerinde, Şâhî bu hususlardan haberi olmadığını söyleyerek iddiaları inkar etmiştir. Bu kaydın devamını V. 74a-4’te görüyoruz. Bu kayıta da mahalle cemâati mezbûre Şâhî’yi “*mahalle-i mezbûrede mütemekkin olduğu eve nâ-mahrem kimesneler getirüp musâhebet ve ihtilât idüp bizim dahi ehl-i iyâlimizi ihlâl idüp ve her birimize envâ’-i bühtânlar ve şer’a muhâlif kelimâtlar idüp daima te’addi etmekden hâli olmaz ya mezbûre dursun mahallede ya biz duralım diyü şekvâ*” etmişlerdir. Şehr subaşısı Pervane marifeti ile “*ehl-i vukûf bî-garaz ve mu’temed aleyh Müslümanlardan tefahhus ve istihsâr*” olunmuş ve mezbûre Şâhî’nin “*fi’l-vâki’ selît ve şerîre olup ve nâ-mahrem kimesneler ile müsâhebet idüp konşularına şer’a muhâlif kelimat ile te’addi ve ezâ itdüğü*” bildirilmiştir. Mahkeme de subaşıya, “*mezbûreyi mahalle-i mezbûreden red idüp gidere*” şeklinde icazet vermiştir.

3.2. Usul Hukuku

Bu başlık altında, kadınların taraf ve dava ehliyetleri kısaca ele alınacaktır. İslam hukukuna göre bir davada taraf olabilmek için vücut ehliyetini haiz olma yeterlidir. Bununla birlikte, dava ehliyeti için tam eda ehliyeti gereklidir. Tam eda ehliyetine sahip olmayanların davaları ise kanuni temsilcileri vasıtasıyla yürütülmektedir⁵³.

İncelediğimiz kayıtlar, kadınların doğrudan taraf oldukları kayıtlardan oluşmaktadır. Çalışmamız boyunca görüleceği üzere, kadınlar birçok kayıta bizzat muhakeme sürecinde yer almıştır. Vesayet altında bulunanların taraf olduğu davalar ise vasilerce yürütülmüştür. Bu hususların yanı sıra, kadınların davalarının birçoğunu (özellikle miras hukukuna ilişkin taleplerini) vekiller vasıtasıyla takip ettikleri de görülmektedir⁵⁴. Vekalet ilişkisinin kimi zaman belli bir konuyla sınırlı tutulduğu⁵⁵ kimi zaman da kapsamlı bir şekilde oluşturulduğu vakidir⁵⁶. Ancak kayıtlarını incelediğimiz sicilde, dava için vekalet verilmesi hususunun yalnızca kadınlarla mahdut olmadığını da vurgulamak gerekmektedir⁵⁷.

3.3. Kişiler Hukuku

Bu kısımda bir kayıt haricinde, kadınların kölelik durumu ele alınacaktır. Köleliğin ne zamandan beri ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de, göçebe hayattan yerleşik hayata geçilmesiyle ortaya çıktığı

⁵³ Cevdet Yavuz, "Dava", **DİA**, C. 9, İstanbul, TDV, 1994, s. 12-13.

⁵⁴ V. 2b-3, 5a-6, 9a-1, 12b-3, 16a-2, 19b-2, 23a-1, 26b-2, 27a-2, 28a-1, 33a-3, 34b-b-2, 37b-1, 38b-3, 39a-5, 41a-1, 41b-3, 44b-2, 45a-3, 46b-4, 48b-4, 49a-3, 50a-3, 51a-3, 51b-3, 52a-2, 52b-4, 52b-5, 53a-3, 56a-3, 56b-4, 56b-5, 57a-1, 59b-3, 60b-2, 63a-2, 64a-6, 66b-5, 69a-1, 69b-1, 70b-4, 71a-4, 71b-2, 72b-3, 74b-3, 76a-3, 76a-4, 76b-3, 81a-5, 81b-3, 82a-3, 84a-4, 85a-3, 85b-2, 86a-2, 86b-2, 89b-2, 92a-2, 92a-4, vI. 3a-4, vI. 3b-3, vI. 4b-1, vI. 4b-2, vI. 6b-1 ve 6b-2, vI. 8a-2, vI. 9b-2.

⁵⁵ "...Anola bt. Kostandin nâm zimmi avret canibinden babasından kalup Frenk Hisarında vâki' evde olan hisse-i şâyi'asının bey'ine zevci İbrahim b. Abdullah nâm kimesne vekil olduğu Ramazan Zerger ve Ahmed Zerger şehâdetleri ile sâbit olup..." (V. 5a-6)

⁵⁶ "...Seltane bt. Peşe nâm zimmiye avret kibelinden her husumetine zevci Kirako b. Andrenko nâm zimmi vekil-i mutlak olduğu Kostandin b. Paskal ve Rüstem b. Hüseyin şehâdetleri ile sâbit olup..." (86b-2)

⁵⁷ Ali Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi", İÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 75.

düşünülmektedir⁵⁸. Dönemin ekonomik hayatının ve savaşların vazgeçilmez bir unsuru olmasından ötürü İslam hukukunda da yer bulmuş; ancak durumlarında iyileştirme yapılmış ve birçok azat etme yolu mevcut olmuştur⁵⁹. İslam hukukunda köleliğin kaynağı, savaş esirliği ve köleden doğmakla sınırlı tutulmuştur⁶⁰. Erkek esire abd veya memlük, kadın esire de eme veya cariyeye denilir⁶¹.

İncelediğimiz kayıtlarda Trabzon'da köleliğin mevcut olduğuna rastlıyoruz. Ancak defterin tamamı nazara alındığında köleliğin yaygın olduğu söylenemez. Kayıtlarda kadın köle, cariyeye lafzıyla ifade edilmiştir. Cariye alım-satımı⁶², cariyeye mülkiyetine ilişkin ihtilaflar⁶³ ve cariyenin tereke dâhilinde mirasçılara bırakılması⁶⁴ ile ilgili kayıtlar defterimizde mevcuttur. V.22a-1'deki kayıttan ise Trabzon dizdarı Haydar Ağa, kölesi olan ve Server adlı cariyesiyle nikahlandığı Gürcü asıllı İskender b. Abdullah adlı kölesinin, bir iş dolayısıyla darülharbe gittiğini ve orda mürted olduğunu iddia etmiş ve Server adlı cariyesini başka biriyle nikahlandırmaya icazet istemiştir. Müddeî, iddiasını iki şahitle ispatlamış ve kadını da, Server adlı cariyesini başka biriyle nikahlandırmaya icazet vermiştir. Burada aslında irtidat fiili kanıtlandığı için, evliliğin kendiliğinden feshi söz konusu olmuştur ve buna binaen icazet verilmiştir.

Kayıtlarımızda kölelik dışında, kişiler hukukuna ilişkin bir kayıt daha mevcuttur. Aişe bt. Gidya Hüseyin'in, bizzat mahkemeye gelerek "*bâliğa oldım diyü ikrâr idüp yemin-i billâh itdüğü*" sicile

⁵⁸ Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996, s. 25.

⁵⁹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 10. bs., Ankara, Savaş Yayınevi, 2002, s. 85.

⁶⁰ Sava Paşa, **İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, C. II, Çev. Baha Arıkan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, t.y., s. 339-340.; Fendoğlu, **İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, s. 77.; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 235.; Üçok, Mumcu, Bozkurt, **a.g.e.**, s. 85.

⁶¹ Sabri Şakir Ansay, **Türk Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, 4. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2002, s. 79.

⁶² Bkz.: v. 60a-2, 77a-1, 79b-3.

⁶³ Bkz.: v. 36b-2.

⁶⁴ Bkz.: v. 36b-2, vI. 2b-2.

kaydedilmiştir⁶⁵. Mezbure Aişe'nin diğer bir kayıtta “baliğa” kabul edildiği ve vasisinde olan hakkını talep için vekalet verdiği görülmektedir⁶⁶.

3.4. Aile Hukuku

Nişanlanma, evlenme, boşanma, nafaka, vesayet ve hıdane ile ilgili kayıtları aile hukuku başlığı altında inceleyeceğiz. Kadınların en çok, bu saydığımız hususlara ilişkin kadı önüne geldiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.

3.4.1. Nişanlanma

İslam hukukunda bir tarafın karşı tarafa evlenme niyet ve arzusunu bildirmesine ‘hitbe’ adı verilmiştir⁶⁷. Bugünkü anlamda bir nişanlanma ilişkisi İslam hukukunda düzenlenmemişse de, erkek tarafından yapılan evlilik teklifine bazı hüküm ve neticeler bağlanmıştır⁶⁸. Yapılacak bir evlenme teklifinin geçerli olabilmesi için taraflar arasında muhtemel bir evlenme engelini olmaması ve aynı kadına daha önceden bir başkası tarafından yapılan bir evlenme teklifinin bulunmaması gerekir⁶⁹. Nişanlanlılık, taraflardan birinin isteği üzerine sona erer. Bu açıdan nişanlılık taraflara evlenme mecburiyeti yüklemeyiz⁷⁰. Nişanlılık sırasında verilen hediyeler Hanefi mezhebine göre hibe hükümlerine tabidir. Mevcutsa ve şekil değiştirmemişse iade edilir, buna mukabil harcanmışsa, tüketilmişse veya şekil değiştirmişse tazmini gerekmemektedir⁷¹.

⁶⁵ V. 84a-3

⁶⁶ “...Aişe bt. Hüseyin nâm baliğa kız meclis-i şer'a gelüp lâlâm olup mâl-ı mevrûsıma vasî olan Kubad b. Abdullah nâm kimesne zimmetinde şer'le sâbit ve zâhir olan hükûkümün talebi ve kabzı için işbu bâ'isü't-tahrîr kaynım Ağca b. Abdullah nâm kimesneyi vekîl nasb eyledim diyü ikrâr eyledikde mezkûr Ağca dahi vekâleti kabûl eyleyüp...” (v. 84a-4)

⁶⁷ Nuri Kahveci, **İslam Hukuku Açısından Nişanlılık**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2007, s. 25.

⁶⁸ Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, AÜHF Yayınları, 1974, s. 46.

⁶⁹ **A.e.**, s. 47-48.

⁷⁰ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 265.; Kahveci, **a.g.e.**, s. 92.

⁷¹ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 265.; Kahveci, **a.g.e.**, s. 98.

V. 35a-2’de Andrenko adlı zimmi, Paşa adlı zimmiyeye birtakım hediyelerle nişan verdiğini; ancak gaibe gideceği için mezbureye nikahlanmaktan vazgeçtiğini ve verdiği hediyelerden de feragat ettiğini ikrar etmiştir. V. 54a-1’de Andrenko b. Kalfoz adlı zimminin kızı Salzane’yi akrabasından Lefter’e “*nâmzed*” eden Sozro Hallac adlı zimmi, Lefter’in bir yıldan uzun süre gaybe gidip geri dönmediği için “*mezbûre Salzane zikr olunan nişânı kabul itmeyüp ahar kimesneye adı varmalu olup ben dahi mezkûr Lefter’ün cemî’ da’vâsın üzerime aldım vekâleten nişân virdüğüm altun yüzüğü ve (...) ve yetmiş iki akça harç itdüğüm akçayı bi’t-tamam girü mezkûr Andrenko yedinden aldım kabz eyledim husus-i mezbûrdan zimmetini ibrâ ve ıskât eyledim diyü*” ikrar etmiştir. Yine v. 12a-4’te Konstandin adlı zimmi, Yori adlı zimmiyi “*kızunu oğluma almak için bir altun yüzük verdim kızını virmedin yüzüğimi taleb iderin diyü da’vâ*” etmiş, Yori de altun yüzüğü aldığını ikrar etmiş ve dava bu şekilde kayıt altına alınmıştır. V. 60b-3’te ise Bayram b. Abdullah, Kostan b. Lor(?) adlı zimminin Zoya(?) adlı kızını “*nikahlanmak için beş sikke-i altun ile bir altun yüzüğü nişan virmişdim hâliyâ mezbûre nikâhlanmaktan ve altundan ferâgat idüp bi-vechin mine’l-vücûh mezbûr ve kızı ile da’vâm ve nizâ’ım kalmadı beş altun ile bir yüzüğü ve verdiğim nişanı aldım kabz eyledim mutâlebât-ı bâkiden zimmetini ibrâ ve ıskât eyledim diyü ikrâr*” etmiştir. V. 62b-4’te Hadice bt. Ahmed, gaib olan oğlunun nişan vermiş olduğu bir çift bileziği talep etmiştir.

Aynı olayı konu alan v. 55b-3 ve 55b-5 bir hayli ilginçtir. V. 55b-3’te “*Hatune bt. Lefter bâkire-yi bâliğa zimmiyye bi-nefsihâ meclis-i şer’a gelüp Yanol b. Alagöz ve diğer Yanol b. Kabilcik nâm zimmîler bana tezvîc olmasına talepleri olup ben dahi mezkûr Yanol Alagöz’e rızâm yokdur ve ihtiyarım mezkûr Yanol Kabilcik’e nikâh olmakdır*” diye ikrarda bulunmuştur. V. 55b-5’te ise Hatune adlı zimmiyenin daha önce Yanol Alagöz’den gelen altın yüzüğü “*alup kabul idüp parmağına geçürdüğü ba’de’l-inkâr ve’l-istişhâd Manol b. Liyo ve Kirako Maskot nâm zimmîler şehâdetleri ile sâbit*” olmuş ve “*sıhhat-i icâb ve kabule hükm*” hükmolunmuştur. Bu kayıtlarda iki evlenme teklifinden, İslam

hukukuna da uygun olarak ilkinin sıhhatine hükmedilmiştir. V. 17a-1'de de Malik Alagoyan nâm zimmî mahkemeye gelmiş ve Maçuka Kotil nâm karyeden Kostandin Lovan(?) nâm zimmîye bazı esbab verip Lanbana(?) adlı kızını, oğlu Lefter nâmzed ettiğini söylemiş ve Kostandin'in ölümü üzerine kızın annesinin, kızını başka bir zimmiye nikâh etmek istediğini belirterek “*ben hâzır olmayınca nikâh olunmaya*” şeklinde ikrarda bulunmuştur.

Nişanlanma hususuna ilişkin olarak değineceğimiz son kayıt v. 70a-4'tür. Burada “*Karaca b. Abdullah nâm sipahi Saru b. Abdullah nâm sipahiye meclis-i şer'a ihzâr idüp bundan akdem mezkûr Saru'ya hayli akça ve esbâb virüp Emine nâm kızını Mehmed nâm oğluma nâmzed idüp hâliyâ taleb itdükde virmez diyü da'vâ*” etmiştir. Saru ise “*merkûme kızım akile ve baliğa olup mezkûr Mehmed'e varmağa razı değildir*” diye cevap vermiş ve bunun üzerine “*kıbel-i şer'den Mahmud el-bevvâb ve İskender el-kayyum varup mezbûre Emine'den istifsâr itdüklerinde karındaşım İbrahim kime dilerse ben ana varurum diyü cevap*” almışlardır. Bu kayıta kız babasının “*merkûme kızım akile ve baliğa olup mezkûr Mehmed'e varmağa razı değildir*” şeklindeki cevabı ilgi çekicidir. Görüldüğü üzere zoraki evlendirme söz konusu edilmemiş, kızın görüşünü almak için iki kişi görevlendirilmiştir.

3.4.2. Evlenme

Defterimizde doğrudan evlenme akdini konu alan sadece iki kayda rastladık⁷². İslam hukukunda evlenme akdinin devletin veya yetkili bir makamın müdahalesinden uzak tutulmaya çalışılması⁷³, kuşkusuz bu durumun en büyük sebebidir.

V. 80b-3'te “*Güzel Ağa bt. İlyas nâm bıkır-i bâliğa kıbelinden İskender b. Abdullah ve Ahmed b. Abdullah nâm kimesneler şehâdetleri ile sâbitü'l-vekâle vekil olan Hasan b. İlyas nâm kimesne meclis-i şer'a*” gelmiş ve “*mezbûre müvekkiletesin işbu bâ'isü't-tahrîr Bayburdlu*

⁷² V. 80b-3, 84a-5.

⁷³ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. II, İstanbul, OSAV Yayınları, 1996, s. 83.

Mehmed b. Kasım nâm kimesneye bin Osmâni akça mehr-i müeccel ile tezvîc” etmiştir. Bunun üzerine “*mezkûr Mehmed dahi alup kabul idüp tarafeynden icâb ve kabul ile bi-hasebi’s-şer’ akd-i nikâh*” olunmuştur. Evlenme akdiyle ilgili bu kayıta mehir miktarının muayyen bulunması ve nikah akdinin vekalet verme yoluyla da kurulması güzel bir şekilde göz önüne serilmektedir. Yine v. 84a-5’te “*Torul’dan Mustafa b. Caberi(?) nâm kimesne meclis-i şer’a*” gelmiş ve “*Gidya Hüseyin’ün kızı Aişe’yi on bin akça mehr-i müeccel ile sâbıkân nikâhlatdım diyü ikrâr*” etmiş, “*mezbûre dahi vicâhen tasdîk*” etmiştir.

3.4.3. Boşanma

Boşanma (talak), sahih bir nikâh akdiyle birbirine bağlı olan eşlerin ayrılmasıdır⁷⁴. Talak hakkı temelde kocaya aittir; ancak koca karısına boşama yetkisi (tefviz-i talak) vermişse kadın da kendi iradesiyle boşanabilir⁷⁵. Koca talak hakkını bizzat kullanabileceği gibi, vekil veya elçi vasıtasıyla da kullanabilir. Kocanın karısına boşama yetkisi vermiş olması, kendi talak yetkisinin sona ereceği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla kocanın kendi talak yetkisi daima söz konusu olmaktadır⁷⁶.

Belirttiğimiz üzere boşanma hakkı temel olarak kocaya verilmiştir. Boşanma yollarından bir tanesi de anlaşarak boşanma demek olan ve kadının erkeğe vereceği bir bedel karşılığında karşılıklı rıza ile meydana gelen muhala’adır⁷⁷. Kadın tarafından erkeğe belirli bir bedel ödenebileceği gibi, bu bedel mehir ve nafaka haklarından feragat etme şeklinde de gerçekleşebilir⁷⁸.

⁷⁴ Batıl ve fasid nikah yok hükmünde olduğundan dolayı, böyle bir durumda boşanma muamelesine gerek yoktur. (Ömer Ferruh, **İslam Aile Hukuku**, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, 2. b.s., İstanbul, Sebil Yayınları, 1994, s. 137.)

⁷⁵ Abdussamet Bakkaloğlu, “Tefviz”, **DİA**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 310-311.; Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 8. bs., İstanbul, MÜİF Vakfı Yayınları, 2011, s. 77; Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, 4. bs., Ankara, Sayram Yayınları, 2011, s. 168.

⁷⁶ Mehmet Akif Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 37.

⁷⁷ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 42.; Yaman, **a.g.e.**, s. 90.; Ferruh, **a.g.e.**, s. 146-147.

⁷⁸ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 42.; Ferruh, **a.g.e.**, s. 147.

Boşanma, şartsız olabileceği gibi, evlenmenin aksine şarta veya vadeye de bağlanabilir. Talak geciktirici bir şarta veya vadeye bağlanmışsa, şartın gerçekleşmesi veya vadenin gelmesi üzerine hüküm doğurur. Şartlı talakın yemin yerine kullanılması durumu da hukukçuların çoğunluğuna göre şartlı talak sayılmaktadır⁷⁹.

Defterimizde doğrudan talak ile ilgili dört kayıt bulunmaktadır. V. 10a-4'te Ayo Sofya Mahallesi'nden İskender adlı muhtedi mahkemeye gelerek, "*bundan akdem taht-ı nikâhında olan () avretimi tarih-i kitâbetden dört ay evvel bâin talak virdüm benden boşdur diyü ikrâr*" etmiştir. V. 26a-2'de ise Ferhad b. Yori el-mühtedî, Müslüman olmadan evvel zevci olan Arin bt. Nikita adlı zimmi kadını, kendisi Rum iline çalışmaya gittiğinde hilaf-ı şer' nikâhına alıp tasarruf eden Kostandin b. Lazar adlı zimmiyi "*hâliyâ girü geldüm mezbûre avretimi taleb iderin diyü*" dava etmiştir. Kostandin ise Ferhad'ın zevcesini yedi yıl nafakasız ve kisvesiz koyduktan sonra mezbureye boş kâğıdı ile şahidler gönderdiğini ve o zaman medropolidleri olan rahibin talaka hükmettiğini ve böylece mezbureyle kendisinin evlendiğini söylemiştir. Ferhad iddiaları inkâr etmiş ve arabulucuların vasıtasıyla davadan "*hüsn-i ihtiyârı ile ferâgat*" etmiş ve "*mezbûreyi üç talâk*" boşamıştır. Yine talakla ilgili bir diğer kayıta Server bt. Abdullah ve onu boşayan İlyas, karşılıklı olarak birbirlerinden maddi taleplerde bulunmuşlardır⁸⁰.

Talak ile ilgili son olarak şartlı talakın söz konusu olduğu v. 50a-2'deki kayda değineceğiz. Bu ilamda Güreşçi Ahmed b. Hasan adlı kişi bir daha şûrb-i hamr etmeme hususunda Hesnâ bt. Pervane adlı avretine

⁷⁹ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 41.; Cin, Akgündüz, **a.g.e.**, s. 113.

⁸⁰ "*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Server bt. Abdullah nâm avret mukaddemân zevci olan İlyas nâm kimesneyi meclis-i şer'a ihzâr idüp eyitdi ki bundan akdem bana talâk virdikde iki yüz akça virecek olup yüz akçasın virüp ve yüz akçasın virmedin idi hâliyâ taleb iderin didikde mezbûr İlyas ikrâr birle cevap virüp eyitdi ki benim sana yüz akça vireceğim vardır amma benim dahi senin katında esbâbım kalmışdır vir didikde mezbûre Server cevap virüp eyitdi ki senin bende esbâbın kaldıysa benim dahi sende bir çift altın küpe ve kaftânımı bey' idüp kıymeti bana virmedin didikde muslihun tavassut idüp mezbûr İlyas'dan yüz akçayı mezbûreye alvirilüp ve bâki da'vâ ve taleb itdiklerinden ikisi ferâgat idüp birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ve iskât idüp vâz geldiklerinde kazıyye bi't-taleb sebt-i sicil olındı fî 19 Zilkade sene 962.*" (v1. 9a-3)

bain talak şart koşmuş; ancak bu şartını yerine getirmeyerek tekrar şarap içmiştir. Hesnâ da talakın gerçekleştiği hususunda kadıya müracaat etmiş, Güreşçi Ahmed'in inkârı üzerine iddiasını iki şahitle ispatlamış ve kadı da talaka hükmetmiştir. İslam hukukçularının çoğunluğuna göre bu şekilde yapılan şartlı talakın muteber olduğu hususunu daha önce ifade etmiştik. Bu ilamda da şartın gerçekleşmesi üzerine mahkeme boşanmaya hükmetmiştir.

Boşanma içeren hükümlere baktığımızda, muhalaa ile yapılan boşanmaların nispeten fazla olduğu görülmektedir. Bu tür boşanmaların doğrudan maddi talepler içermesi, tarafların muhalaayı kayıt altına alma gerekliliğine yönlendirmiş olabilir. Zira boşanma, mahkeme önünde yapılması zorunlu olmayan bir işlemdir. Bu tür işlemlerin mahkeme önüne getirilmesindeki maksat, doğması muhtemel ihtilaflar için hukuki güvenceye sahip olma hususu olsa gerektir.

Doğrudan muhalaa işleminin söz konusu olduğu 13 kayda rastladık⁸¹. Kayıtlara bakıldığında, genellikle kadınların mehir ve nafakadan feragat etmeleri veya bu hususlara ek olarak, çocuk varsa çocuğun bakımını üzerlerine almaları ve erkeklerin de bunlara karşılık olarak talak vermeleri şeklinde muhalaanın gerçekleştiği görülmektedir. Kayıtlarda muhalaa işlemi genellikle aynı şekilde gerçekleştiği için bütün kayıtları teker teker değinmeyip, birkaçına örnek mukabilinde değineceğiz.

V. 37a-1'de Mustafa b. Hızır mahkemeye gelmiş ve “*zevcim olan Hesnâ bt. Abdullah nâm avret mehr-i müeccelinden ve nafaka-yı iddetinden ferâgat iderse ben dahi talak virürün*” teklifinde bulunmuş ve Hesnâ'nın “*mehr-i müeccelimden ve nafaka-yı iddetimden ferâgat eyledim*” şeklindeki ikrarı üzerine Hesnâ'yı bain talak boşamıştır. Aynı şekilde v. 59b-5'te de Abide bt. Rüstem'in babası, kızına vekaleten mahkemeye gelmiş ve “*müvekkilettem Âbide'nün zevci olan Yunus Beg b. Abdullah nâm kimesne mezbûreye talâk virmek üzre mezbûrenün mehr-i*

⁸¹ V. 17b-3, 18a-1, 28a-3, 37a-1, 50b-2, 59b-5, 61b-3, 75a-2, 81a-3, 87a-3, 89a-4, 89b-1, vI. 4a-2.

müeccelinden ve nafaka-yı iddetinden ferâgat idüp mezkûrun zimmetini ol deynden ibrâ ve iskât eyledim diyü ikrâr” etmiş, Yunus Beg’e vekil olan İskender de Abide’yi “*müvekkili Yunus Beg kibelinden bâîn talâk*” boşamıştır. Başka bir kayıttta ise Başa bt. Cüneyd’e vekalaten babası Cüneyd b. Allahvirdi mahkemeye gelmiş, müvekkilinin haklarının bir kısmından feragat ettiğini ve çocuğun bakımını üstlendiğini belirterek talak istemiştir⁸².

Muhalea kayıtlarında kimi zaman kadının kocasından haklarının (iddet nafakası, mehir vb.) belli bir kısmını aldığı ve kalan diğer haklarından feragat ettiği vakidir⁸³. Mesela v. 89a-4’te kendisine bain talak verilen Mariya bt. Kostandin, nafaka-yı iddeti ve mehr-i müecceli için zevci Hasan b. Abdullah’tan üç yüz akça almış, bakisinden de feragat etmiştir. V. 28a-3’te ise Müezzîn Â’mâ Memi adlı kişi mahkemeye gelmiş ve kızı Emine’yi beş bin akça mehr-i müeccel ile Mevlânâ Muhiddin’e nikâhladığını; ancak zıfâf gerçekleşmeden pişman olduğunu belirterek mehir bedelinin yarısını alarak muhalaa isteminde bulunmuştur⁸⁴.

⁸² “...Başa bt. Cüneyd nâm avret kibelinden Hacı Yusuf b. Abdullah ve Mehmed b. Ramazan nâm kimesneler şehâdetleri ile sâbitü'l-vekâle vekil bi'l-ikrâr el-âti zikre vekil olan babası mezkûr Cüneyd b. Allahvirdi nâm kimesne meclis-i şer'a gelüp müvekkiletem olan mezbûre kızım Başa'nın işbu bâ'isü't-tahrîr zevci olan Hamza Şeyh b. Abdullah nâm kimesne zimmetinde olan mehr-i müecceli ve nafaka-yı iddeti ve sâir mutâlebâtı için alâ tarîki'l-musâlaha mezkûr Hamza Şeyh yedinden yüz elli akça bedel-i sulh alup kabûl ve kabz idüp bâkî zikr olu[nan] [me]hr-i müecceli ve nafaka-yı iddeti da'vâsından ferâgat idüp min külli'l-vücûh zimmetini ibrâ ve iskâf[t] eyledim min ba'd mezbûr Hamza Şeyh'den mütevellid oğlu bilâ nafaka velâ kisve besleyecek oldım diyü ikrâr itdikde mezbûr Hamza Şeyh kibelinden oğlu Mustafa ve Hacı Yusuf şehâdetleri ile talâk virmege müsbet ve müseccel vekili olan Abdulkadir Çelebi b. Mevlânâ Abdullah dahi bâyin talâk virüp boşadım diyü ikrâr eyledi tarafeynün berâet-i zimmeti tescil...” (v. 89b-1)

⁸³ V. 28a-3, 89a-4, 89b-1, vI. 3a-4.

⁸⁴ “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki müezzîn Â'mâ Memi meclis-i şer'a gelüp hâliyâ Emine nâm sagîre kızımı işbu bâ'isü't-tahrîr mevlânâ Muhiddin'e beş bin akça mehr-i müeccel ile akd-i nikâh itdükden sonra kable'd-duhûl husûs-ı mezbûrde benim kendü nefsimden nedamet gelüp mezkûrden talâk taleb idükde Müslümanlar araya girüp ben dahi zikr olunan mehr-i müeccel beş bin akçanın nısfı olan iki bin beş yüz akçayı Mevlânâ Hâfîz el-mezbûrden alup kabz eyleyüp ve mezbûre kızım Emine'nin mut'asından ve nafaka-i iddetinden ferâgat eyleyüp Hâfîz el-mezbûrun zimmetini ibrâ ve iskât eyledim bu hususda her ne lâzım olursa ben bu yanuma alup zamân-ı derek oldım bu şartla ki*

Kimi zaman muhalaanın, kocanın karısının nafakasını tedarik etmemesi sebebiyle gerçekleştiği görülmektedir⁸⁵. V. 61b-3'te Hatune bt. Mustafa, “zevci olan İlyas b. İskender nâm baliğ oğlanı meclis-i şer‘a ihzâr idüp benüm nafakamı ve kisvemi tedarik itmeyüp ve süknâkı dahi olmayup ziyade muztarreyin mehr-i müeccelinden ve nafaka-yı iddetimden ferâgat eyledim bana talâk vir diyü da‘vâ” etmiş, “mezkûr İlyas dahi meclis-i şer‘de mezbûreye bâîn talâk virüp boşadım diyü” ikrarda bulunmuştur. Yine v. 81a-3'te Fatıma bt. Bekir, Hamza b. Abdullah adlı zevcini “beni bilâ nafaka velâ kisve koyub senden naşize oldım mehr ve nafaka-yı iddetimden vazgeldim mukâbelesinde bana talâk virsün” diye dava etmiş, mezkûr Hamza da “meclis-i şer‘de mezbûre Fâtıma'ya talâk virüp boşadım diyü ikrâr” etmiştir.

3.4.4. Nafaka

Evlilik içinde kocanın eşi ve çocukları için yüklediği geçim masraflarına nafaka denilmektedir⁸⁶. İslam hukukunda kocanın karısının yiyecek, giyecek, mesken ve hizmetçi gibi ihtiyaçlarını karşılaması zorunludur⁸⁷. Kocanın zengin veya fakir olması, iktidarsız ya da kocalık görevini yerine getiremeyecek kadar küçük olması; aynı şekilde kadının zengin veya fakir, müslüman veya gayrimüslim olması, yaşının çok büyük veya küçük olması nafaka sorumluluğuna engel değildir⁸⁸. Hatta kocanın hapiste veya gaip olması da nafaka yükümlülüğünü sona erdirmez⁸⁹. Nafaka alamayan kadın hakime müracaat ederek nafaka takdir edilmesini talep edebilir. Buna rağmen nafaka sorumluluğu yerine getirilmediği takdirde cebr-i icra yoluyla nafakasını tazmin edebilir⁹⁰.

mezbûre kızıma talâk vir diyü ikrâr itdükde mezkûr Mevlânâ Hâfız Muhiddin dahi mezkûr müezzîn Memî'yi ikrârında vicâhen tasdik ve mezbûre Emine'yi bâîn talâk boşayüp kazıyye bi't-taleb sebt-i sicil olındı fi 28 Zi'l-hicce sene 964.”

⁸⁵ V. 61b-3, 81a-3.

⁸⁶ Yaman, **a.g.e.**, s. 183.

⁸⁷ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, s. 196.; Ferruh, **a.g.e.**, s. 106.

⁸⁸ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, s. 196.; Ferruh, **a.g.e.**, s. 106.

⁸⁹ Ferruh, **a.g.e.**, s. 106.

⁹⁰ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 33.; Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, 2. bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2012, s. 447.

İslam hukukunda nafaka, şu bağılardan biri ile erkeğe bağlı bulunan kimselere düşmektedir. Birincisi akrabalık bağı ile teşekkül eden nafakadır ki, karı, usûl ve fûru içerisinde bulunanlara sağlanan nafakadır. İkincisi mülkiyet bağıyla kişiye bağlı olan köle ve hizmetçilerin nafakasıdır. Üçüncüsü de boşanmış kadının iddet süresi içinde kendine ve kocasının çocuklarına bakması için sağlanan nafakadır⁹¹. Erkek çocukların nafakası, çocuk fakir, aciz, hastalıklı veya deli olmadıkça rüşt yaşlarına kadar; kız çocukların nafakası da evlendikleri vakte kadar devam eder⁹².

Nafakaya ilişkin kayıtlar değerlendirdiğinde, kadınların mahkemeye gelerek kendilerinin veya çocuklarının nafakasını temin etmeyen kocalarından nafaka talebinde buldukları görülmektedir. Boşanma bahsinde de değindiğimiz üzere, bazı kadınların nafaka yükümlülüğünü yerine getirmeyen kocalarını dava edip boşanma talebinde buldukları görülmektedir. Yine muhalaaya ilişkin örneklerin tamamında iddet nafakasından feragat söz konusudur. Bu hususlara daha önce değindiğimiz için burada zikretmekle yetiniyoruz.

V. 3b-2'de Fâtıma bt. Abdullah, daha önce kendisine talak veren muhtedi Bayram b. Bereşkova'dan, Rüstem adlı sagir çocuğuna günde iki akça nafaka takdir edildiğini ve Rüstem'in yedi ay yaşadktan sonra vefat ettiğini belirterek günlük iki akçadan hesaplanmak üzere yedi aylık nafaka bedelini talep etmiştir. Mezkur Bayram ise "*sagîr-i mezkûra takdir olunan nafaka yevmi bir akça olup sagîr-i mezkûr nafaka takdir olunduğı tarihten üç ay hayatda olup andan vefat eyledi borcum bu babda doksan akçadır diyü*" ikrar etmiştir. Bu kaydın devamına v. 5b-3'te rastlıyoruz. Burada davacı, mahkemede beş aylık nafaka bedelini aldığını ve davalı ile haklaştığını ikrar etmiştir. V. 59a-6'da ise Elena bt. Lefter mahkemeye gelmiş ve "*müteveffâ zevcim olan Mehmed b. Abdullah nâm kimesneden mütevellid Bayram nâm bir buçuk yaşında yetimin nafakaya sâlih nesnesi olmayup babasından müntakil emlakdan nafakaya takdir olunmasını*

⁹¹ Ferruh, a.g.e., s. 106.

⁹² A.e., s. 108.

taleb” etmiş, mahkeme de günlük yarım akça nafaka takdirinde bulunmuştur.

Bazı kayıtlarda gaib olan kişinin zevcesi tarafından kendisine veya kendisiyle birlikte çocuklarına nafaka takdir edilmesi için mahkemeye başvurduğunu ve durumun sabit olması halinde, gaib olan eş üzerine borç olmak üzere nafaka takdir edildiğine rastlıyoruz⁹³. Mesela v. 83b-6’da “*Aişe bt. Yahya Giresunî canibinden validesi meclis-i şer’a gelüp hâliyâ güveyigüm olan Hasan b. Hamza Harol nâm kimesne gaibe gidüp mezbûre kızımı bilâ nafaka velâ kisve koyub kibel-i şer’den nafaka takdîr olunmasını talep iderin didükde ehl-i vukûfdan tefahhus olındıkda fi’l-vâki’ didüğü gibi olup kibel-i şer’den mezbûra yevmi bir buçuk akça gâib-i mezbûr zimmetinde deyn olmak üzre nafaka takdîr*” olunmuştur. V. 30b-1’de de kendisi ve çocuğu hakkında nafaka takdiri isteyen Hesnâ’nın talebi olumlu bulunmuş ve takdir edilen bu nafakanın “*kendünün ve sagîr mezkûr oğlunun nafakasına ve kisvesine ve sâir havâic-i zarûriyyesine sarf idüb ba’de zaman vakt-i fırsatda*” kocadan talep edilmesine hükmedilmiştir. Aynı şekilde v. 30b-2’de Fatıma bt. Abdullah mahkemeye gelerek “*zevcim olan Mustafa b. Abdullah nâm kimesne iki yıldan ziyadedir ki beni ve benden mütevellid Aişe nâm sagîre kızını bilâ nafaka velâ kisve koyup gaybe gitti diyü allem idüp nafaka takdîr olunmasını talep*” etmiş ve ikisine günlük bir akça nafaka takdir edilmiştir.

V. 71b-4’te Bereşkovi bt. Bereşkova Yedroblo adlı kadın, daha önce kendisine talak veren Kirazi b. Pereşkova adlı zimmiyi “*zimmetinde nafaka-i mukadderemden hayli hakkım*” vardır diye dava etmiştir. Arabulucuların araya girmesiyle sulh yapılmış ve Bereşkovi, nafakası için üç yüz akça sulh bedeli almıştır.

Bu hususla ilgili olarak değineceğimiz son kayıt bir hayli ilginçtir. V. 75b-2’ de Galni bt. Sozro adlı zimmiye mahkemeye gelmiş ve “*işbu yedimde olan Mehmed b. İskender nâm sadrî sagîr dört yaşında oğlumun asla mâl-ı mevrûsı olmayup ve ben dahi fakir olmağın mezkûr sagîri*

⁹³ Bkz.: v. 30b-1, 30b-2, 83b-6.

beslemeğe kâdir olmadığım ecilden işbu bâ'isü't-tahrîr Karamanlu Bakkal Süleyman b. Halil nâm kimesneye teslim" eylediğini söylemiştir. Süleyman'ın çocuğu kabul etmesi üzerine mahkeme çocuk için günü yarım akça olmak üzere nafaka takdir etmiş, bu bedelin Süleyman'ın kendi malından, çocuk üzerine borç yazılmak suretiyle harcanmasına ve sarfedilen nafaka bedelinin vakti gelince çocuktan talep edilmesine icazet vermiştir. Bu son kayıt günümüz hukukundaki evlatlık ilişkisine benzemekteyse de böyle bir durum söz konusu değildir. Zira evlatlık ilişkisi, İslam hukukunda hukuken geçerli ve kendisine hukuki sonuçlar bağlanan bir ilişki olarak değerlendirilmemektedir⁹⁴. Rüşt çağına gelinceye kadar çocuğun bakımı çocuğu kabul eden kişilerce yapılacak, sarfedilen masraflar için de çocuklara rücu edilecektir.

3.4.5. Mehir

Erkeğin evlenirken kadına verdiği veya ilerde vermeyi taahhüt ettiği mal veya paraya mehir denmektedir⁹⁵. Mehir nikâhın şartı değil, neticesidir. Bu sebeple evlilik anında tespit edilmezse ya da mehir verilmeyeceği kararlaştırılsa dahi nikâh akdiyle birlikte kadın mehre hak kazanır⁹⁶. Mehrin miktarı Hanefilerde en az on dirhem iken Malikilerde en az üç dirhemdir. Şafii ve Hanbeli mezheplerinde mehrin asgari sınırı hususunda bir miktar belirlenmemiştir⁹⁷.

Tarafların üzerinde anlaşmaya vardıkları mehre mehr-i müsemma, kızın babası tarafındaki benzer özellikli kadınlara bakılarak belirlenen mehre ise mehr-i misil denilmektedir. Mehr-i misil evlenme sırasında mehir belirlenmediğinde veya belirlenen mehir geçersiz olduğunda söz konusu olmaktadır⁹⁸. Ayrıca mehrin tamamının veya bir kısmının peşin verilmesi kararlaştırılmışsa bu mehre mehr-i muaccel; tamamının veya bir kısmının verilmesinin sonraya bırakıldığı mehre de mehr-i müaccel

⁹⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 304.

⁹⁵ Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 210.; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 31.; Ferruh, *a.g.e.*, s. 90.; Yaman, *a.g.e.*, s. 61.

⁹⁶ Ekinci, *a.g.e.*, s. 446.

⁹⁷ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 31.; Ferruh, *a.g.e.*, s. 90.

⁹⁸ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 31-32.; Ferruh, *a.g.e.*, s. 90-91.

denmektedir⁹⁹. Mehr-i müeccelin ödeme tarihi belirlenmişse mehir bu tarihte, belli değilse de ölüm veya ayrılıktan hemen sonra ödenir¹⁰⁰.

Boşanma bahsinde değindiğimiz muhalaa kayıtlarına bakıldığında, kadınların mehir-i müeccel haklarından feragat ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu kayıtlara yeniden değinilmeyecektir. Mehir hususuna ilişkin incelediğimiz kayıtların tümü mehir-i müeccel türündendir. Kadına sonradan verilmek üzere belirlenen bu mehir, ya kocanın ölümüyle miras davasıyla birlikte¹⁰¹ ya da boşanma sonrası¹⁰² talep edilmiştir. Zaten daha önce değindiğimiz üzere müeccel mehrin ölüm veya ayrılıktan hemen sonra ödenmesi gerekmektedir. Kimi zaman ölen bir kadının çocuklarının, ebeveynlerinin veya kardeşlerinin de miras hisseleriyle birlikte mehir-i müeccel talebinde buldukları görülmektedir¹⁰³. İki adet kayıt ise bir nikâh akdinin yapılmış olduğuna ilişkindir ve bu kayıtlarda mehir-i müeccel miktarı da ikrar edilmiş¹⁰⁴.

Kayıtların geneli birbirine benzediği için dipnotlarda verdiğimiz kayıtların sadece birkaçını örnek olarak göstereceğiz. Genelde kocaları ölen kadınlar veya ölen bir kadının yakınları miras hisseleriyle birlikte mehir talebinde de bulunmakta ve kayıtların tamamına yakını sulh ile sonuçlanmaktadır. V. 33b-2'de Beşe bt. Abdullah, ölen kocasının muhallefatından kendisine ait hissesi ve mehir-i müecceli için üvey oğlunun vasisini dava etmiş ve taraflar arasında 465 akça karşılığında sulh sağlanmıştır. Mehir ve diğer miras hisselerinin talebi için kadınların kimi zaman vekâlet verdikleri de vakidir¹⁰⁵.

V. 34b-b-2'de Fatıma bt. Abdullah, ölen annesinin mehir-i müeccelini ve annesinden kendisine kalan miras hissesini zevcesi olan Hüseyin'den dava ve talep etmiştir. V. 70a-1'de Şah Paşa adlı kadın

⁹⁹ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 32; Ferruh, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁰⁰ Ekinci, **a.g.e.**, s. 446.

¹⁰¹ Bkz.: v. 32b-2, 33a-3, 34b-b-2, 39b-4, 41b-3, 51b-3, 55a-2, 53a-3, 58b-4, 70a-1, 74b-3, 86b-4; vI. 3b-3, vI. 6b-2, vI. 8a-1, vI. 8a-2.

¹⁰² vI. 4b-2.

¹⁰³ Bkz.: v. 34b-b-2, 70a-1, 86b-4; vI. 6b-2.

¹⁰⁴ Bkz.: v. 80b-3 ve 84a-5.

¹⁰⁵ Bkz.: v. 33a-3, 41b-3, 51b-3, 55a-2, 53a-3, 74b-3.

mahkemeye gelmiş ve “*müteveffiyeye Aynî bt. Murad nâm kızımın mehr-i müeccelinden ve sair külliyyen muhâllefatından ba'de'l-hesâb bana südüs hisse sekiz yüz akça âyid ve müteveccih oldıkda meblâğ-ı mezbûri müteveffiyeye-i mezbûrenün zevci olan işbu bâ'isü't-tahrîr Halil b. Murad yedinden bi't-tamâm alup kabûl ve kabz idüp mutâlebât-ı bâkîden ferâgat*” ettiği ikrarında bulunmuştur. V. 86b-4'te ise Mehmet ve İskender adlı kardeşler ölen kız kardeşlerinin iki yüz akçalık mehr-i müeccelini ve ondan kendilerine kalan diğer haklarını kocası Ali'den talep etmiş; ancak mezkur Ali, bu hakların daha önce kayınpederinin talep ettiğini ve bu hususla ilgili 100 akçaya sulh ettiklerini ispatlamıştır. VI. 6b-2'de de de Yâr Ali Ağa ve zevcesi Hesnâ'ya vekâleten Mevlânâ Mehmed Sûfi el-İmâm mahkemeye gelmiş ve müvekkillerinin ölen kızı Aynî'nin mehr-i müecceli ve diğer muhâllefatından kendilerine kalan toplam 7100 akçayı, Aynî'nin kocası Mehmed Çelebi b. Derzibaşı'dan tastamam alıp kabz ettiğini ikrar etmiştir.

O dönemde verilen mehir miktarlarına bakıldığında kimi zaman yüksek miktarda mehir bedelinin verilmiş olduğuna şahit oluyoruz. Mesela v. 84a-5'te Aişe adlı kızın 10000 akça mehr-i müeccel ile nikâhlandığı görülmektedir. Yine v. 80b-3'te Güzel Ağa bt. İlyas 1000 Osmani akça mehr-i müeccel ile nikâhlanmıştır. vI. 8a-1 ve 8a-2'de ise kocasından kalan muhâllefata ilişkin olarak dava edilen Şezâde bt. Haydar'ın da 10000 akça mehr-i müeccel ile evlendiği kayıttan anlaşılmaktadır.

3.4.6. Vesayet

Vesayet, İslam hukukunda eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kimselerin himaye edilmesi ve mallarının yönetilmesine ilişkin yetki ve sorumluluğu ifade eder¹⁰⁶. Bir kimsenin vasisi babasıdır. Babası bulunmadığı takdirde onun tayin ettiği kişi, baba kimseyi tayin etmemişse dedesi, dede yoksa dedesinin tayin ettiği vasi veya bunun vasisidir¹⁰⁷. Vasinin her zaman erkek olması bir zorunluluk değildir. Asabe velilerden

¹⁰⁶ Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, DİA, C. 43, s. 46.

¹⁰⁷ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 226-227; Ekinci, *a.g.e.*, s. 411.

sonra bu hak anaya geçeceği gibi, Osmanlı hukukunda ekseriyetle görüldüğü üzere babadan sonra hakimın anneyi vasi tayin etmesi daima mümkündür¹⁰⁸. Hakimın tayin ettiği vasi “vasi-i mansub”, baba veya dedenin tayin ettiği vasi ise “vasi-i muhtar” olarak adlandırılır¹⁰⁹.

Vasî, vesayeti altındaki çocuğun, akıl hastasının veya sefihin mallarını idare eder. Vesayeti altındaki kişinin lehine olan işlemleri serbestçe yapabilir; ancak sırf aleyhine olan hibe gibi işlemleri yapamaz. Hem lehine hem de aleyhine sonuç doğurabilecek işlemleri de gabn-i fahiş bulunmaması şartıyla yapabilir¹¹⁰.

1815 Numaralı Trabzon Şer‘iye sicilindeki kayıtlar nazara alındığında, vasilik görevinin ekseriyetle erkekler tarafından yapıldığı görülmektedir. Sadece birazdan değineceğimiz birkaç kayıтта vasilik görevini kadınlar yerine getirmiş ve bu kadınların tamamının zimmi olduğu anlaşılmıştır.

V. 11a-4’te Aleks b. Kara Mihal’in vasisi olan annesi Melika bt. İvan, kocasının miri arpayı tevdi etmemesi sebebiyle dava edilmiştir. Melika iddiaları inkar etmişse de, davacılar iddialarını şahitle ispatlamıştır. Bu kayıтта vasilik görevini yerine getiren annenin, vesayet yetkisine binaen davayı yürüttüğü görülmektedir. V. 23b-3’te Nikola, Manol ve Andon nâm zimmîlere vasiyy-i muhtâr olan ebeleri Mustiye bt. Nikola Vasilik adlı kadın Aydan Ari bt. Nikola adlı kadını “*bundan akdem mezbûrûn yetimler malından senün zevcin olan Estefano b. Amir nâm zimmîye bin akça karz-ı hasen virdim idi ol vefât idüp cümle malın sen zabt itdün hâliyâ taleb iderin diyü da‘vâ*” etmiştir. Davalının inkarı üzerine ise iki şahitle iddiasını ispatlamıştır. Burada vasilik görevine ifa eden kadının idare ettiği malvarlığından 1000 akçalık borç vermiş olması dikkate şayandır. Son olarak v. 53b-2’de “*Serandno b. Zakarya nâm müteveffâ zimmînün Yani ve Frankoza ve Kolkana nâm eytâm-ı sigârına*

¹⁰⁸ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 227.

¹⁰⁹ Bardakoğlu, “Vesayet”, s. 68.

¹¹⁰ Abdülkerim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2011, s. 453.

ebeleri işbu bâ'isü't-tahrîr Eksasi bt. Sozos nâm zimmîye avret kibel-i şer'den vasi nasb" olunmuştur. Mahkemece vasi nasbedilen Eksasi adlı kadın, v. 53b-3'te vesayeti altındaki yetimlerin bazı malları için istihkak davası açmış ve davanın sulh ile sonuçlanması üzerine 50 akçalık sulh bedeli almıştır.

3.4.7. Hıdane

İslam hukukunda küçüklerin ve bu hükümde olanların gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunması ve eğitilmesi amacıyla belli şahıslara tanınan hak, yetki ve sorumluluğa hıdane denmektedir¹¹¹. Çocuğun bakım ve terbiyesi görevini evlilik süresince baba ve anne müşterek olarak ifa eder. Karı kocanın ayrılması durumunda ise, çocuğun bakım ve terbiyesindeki öncelik hakkı başkası ile evli olmayan anneye verilmiştir¹¹². Eğer anne yoksa veya bir sebeple bu görevi yerine getiremiyorsa bu görev annenin kadın akrabaları tarafından yerine getirilir¹¹³. Hıdane hakkı kime verilirse verilsin, kocanın nafaka yükümlülüğü yine devam etmektedir.

Defterimizde hıdane ile ilgili 3 kayda rastlanmıştır¹¹⁴. V. 15b-3'te Şâhî bt. Abdullah, kendisine talak veren Rüstem Kethüda b. Abdullah'ı, kendisinden olan dört yaşındaki kızını kendisi başkasıyla evlenmediği halde kendisinden ayırıp yanına aldığı söylemiş ve "*şer'le hakk-ı hıdane benim olup taleb itdüğümde*" vermez diye dava etmiştir. Mezbur Rüstem ise nafakasız almayı kabul ederse kızı kendisine vereceğini söylemiş, Şâhî de kızını nafakasız beslemeyi kabul etmiş ve kızını almıştır. V. 59a-1'de Sozro b. Terendefil, "*Kosta b. Sava nâm zimmîyi meclis-i şer'a ihzâr idüp karındaşım Manol'ün zevcin olan anadan mütevellid Ezmerağda nâm sagîre kızcuğazı taleb iderim diyü da'vâ*" dava etmiştir. Sonuç olarak "*bi-hasebi 'ş-şer' hakk-ı hıdâne mezkûr Sozro'nun olmağın yetime mezbûra hüküm*" olunmuştur. Görüldüğü üzere kadının başkasıyla evlenmesi

¹¹¹ Ali Bardakoğlu, "Hıdane", DİA, C. 17, s. 467.

¹¹² Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 54.; Cin, Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 451.

¹¹³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 299.; Cin, Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 451.; Bardakoğlu, "Hıdane", s. 468.

¹¹⁴ V. 15b-3, 15b-5, 59a-1.

halinde hıdane hakkı elinden alınmıştır. Son olarak v. 15b-5'te de İskender adlı kimse Aişe bt. Abdullah'ı "*karındaşım Yori'den mütevellide Hüsniye nâm yetimesin zevce-i âhara (...) ben alup bu zamana dek benim terbiyemde ve hıfzımda olup hâliyâ gelüp evimden ayarup alup gittiün diyü da 'vâ'*" etmiştir. Davalı "*benüm kızımdır ol sebeble varup aldım diyü cevap*" vermiş; ancak hıdane hakkı "*bi-hasebi's-şer' mezkûr İskender'e hükm*" olunmuştur.

3.5. Borçlar Hukuku

Bu başlık altında, sicilimizde yer alan ve kadınların bizzat taraf olduğu özel borç ilişkileri ele alınacaktır. Bu hususa ilişkin kayıtlara bakıldığında, kadınların birçok akit içerisinde yer aldığı müşahede edilmektedir.

3.5.1. Satım Akdi

Sicilimizde doğrudan veya dolaylı olarak satım akdinin varlığını tespit ettiğimiz birçok kayıt mevcuttur. Mahkeme kayıtlarının kesin delil teşkil etmesi, satım akdinin çoğu kez mahkeme önünde yapılmasını veya mahkemede yapılmaya bile mahkemede tahrir ettirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu kayıtlara bakıldığında, kadınların da alım satım işlemlerinde aktif rol oynadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. İlk olarak kadınların bâyi (satıcı) konumunda buldukları kayıtları inceleyeceğiz¹¹⁵. V. 6b-5'te Sultane adlı kadın, bir asmalı bağ mülkteki hissesini satmıştır. V. 7b-3'teki hüccet, Muhsine bt. Abdülkadir'in ölmeden önce satmış olduğu bir eve ilişkindir. Muhsine'nin bir varisi, daha önce bahçeyi dava ettiğini; ancak alıcının söz konusu bahçeyi Muhsine'den aldığını kanıtladığını ikrar etmiştir. V. 47b-3'te Elena adlı zimmiyye, ölen kocası Yori'nin muhalefatından bir miktar kettanı, satması için Sozro adlı zimmiye vermiştir. Mezkûr zimmi kettanı satıp parasını Elena'ya verdiğini ve Elena da kendisinin de bir miktar kettanı satıp parasını aldığını ikrar etmiştir. Elena ve Sozro'nun bu ikrarları, ölen Yori'nin Lefter adlı çocuğunun vasisi talebiyle deftere kaydedilmiştir. V. 51a-3'te Anola adlı kadın, Nuhtese adlı karyede bulunan evini, asmalı bağ

¹¹⁵ Bkz.: V. 6b-5, 7b-3, 47b-3, 51a-3, 53a-1, 70b-3; vI. 8a-1, vI. 8a-2.

mülkünü ve şirahanesini satması için Sozro adlı zimmiye vekalet vermiştir. V. 53a-1'de ise Elena adlı zimmiye bir ev satmış; ancak satım akdinin geçerli olmadığı ileri sürülmüştür¹¹⁶. V. 70b-3'te de ismi verilmeyen bir kadının bir kıt'a yer sattığı görülmektedir. Son olarak vI. 8a-1 ve devamı niteliğindeki 8a-2'deki miras uyuşmazlığında Şazide bt. Hasan'ın, kendisine mehr-i müecceline karşılık olarak verilen bir değirmeni sattığı anlaşılmaktadır.

Kadınların satılan bir malda müşteri (alıcı) olduğuna dair üç kayda rastladık¹¹⁷. V. 10b-1'de Abdişah adlı kişi, oğlundan kendisine kalan evlerdeki hissesini Şemsi adlı kıza temlik ettiğini ikrar etmiş ve “*sıhhat-i bey'e ve teslime hükm-i şer'î lâhık*” olduğu kayda geçirilmiştir. V. 12b-4'te Aynî ve Fatıma adlı kız kardeşlerin, 1500 akçaya ev hissesi aldıkları anlaşılmaktadır. Son olarak v. 27b-2'de Anola bt. Yori, kardeşiyle müşterek olduğu ve kardeşinin kendi hissesini başkalarına sattığı asmalı bağ mülkteki hisseyi, muhtemelen şufa hakkını kullanarak satın almıştır¹¹⁸.

3.5.2. Karz Akdi

Hanefi ekolünce karz akdi, piyasada emsali bulunan bir malın (misli mal), emsali daha sonra ödenmek üzere birine verilmesi şeklinde tanımlanmıştır¹¹⁹. Kayıtlara baktığımızda, kadınların karz borcu aldıkları ve karz borcu verdikleri görülmektedir.

¹¹⁶ “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki tâbî'-i Yomra Mahorida nâm karyede Ramazan nâm müteveffânun eytâm-ı sigârına kibel-i şer'den vasi olan Murad b. Abdullah Kirako b. Hristofor Mahorida nâm zimmiyi meclis-i şer'a ihzâr idüp vasisi olduğım yetimlerin karye-i mezbûrede vâki' evlerin hilâf-ı şer'i alup bozmuşsin diyü da'vâ itdükde mezbûr zimmi ben Elena nâm avretde[n] ve mezbûrân yetimlerin (bö.) satun aldum diyü cevap virdükde mezbûre Elena kâfir olup ve mezbûrân yetimler dahi sagır olup bey'leri (...?) olmaduğı vasi Murad el-mezbûr talebi ile kayd-ı sicil olındı fi 9 Rebî'ulevvel sene 965.*”

¹¹⁷ V. 10b-1, 12b-4, 27b-2.

¹¹⁸ “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki mezkûr Sozro ve oğlu Lefter meclis-i şer'a gelüp Hoç Beravelak nâm karyede vâki' Serabo b. Yori nâm zimmiden satun alup müşteri ile müşterek inde cîrânihâ ma'lûmu'l-hudûd asmalu bağ mülkde olan sülüsân şâyi' hissemizi işbu hâmilü'l-kitâb Anola bt. Yori nâm kız karındaşına yüz elli akçaya satdık ve teslim-i mebi' ve kabz-ı semen eyledik diyü ikrâr eylediler kazıyye mezbûre talebi ile sicil olunup ve yedine hüccet virildi fi 27 Zi'l-hicce sene 964.*”

¹¹⁹ H. Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, C. 24, s. 521.

V. 20b-3'te Arin bt. Sozro mahkemeye gelmiş ve “*Sümlid b. Yori nâm zimmîden otuz dört sikke-i altun karz-ı hasen aldım el-ân zimmetimde lâzîmü'l-edâ deyndir*” şeklinde ikrarda bulunmuştur. V. 59a-2'de Peşe adlı kadın mahkemeye gelmiş ve “*müseccel karz-ı hasenden işbu bâ'isü't-tahrîr Kostandin b. Sozro Mastera nâm zimmîde yedi yüz akça hakkım olup hâliyâ bundan bi't-tamâm aldım kabz idüp haklaşdım bâkî zimmetinde nesnem yokdur*” diye ikrar etmiştir. V. 61a-1'de Peşe bt. Mihâl Kazgan nâm zimmiye mahkemede “*muhzır Hüseyin b. Abdullah nâm kimesneye karzdan üç yüz yirmi yedi akça lâzîmü'l-edâ ve vâcibü'l-kazâ deynim vardır*” ikrarında bulunmuştur. V. 66b-1'de Ahmed b. Abdullah, 300 akçalık karz borcu dolayısıyla Sozro b. Kostandin Çeron ve Ozokiye bt. Kirako'yu dava etmiştir. Davacılar iddiayı inkâr etmiş ve yemin ederek davadan kurtulmuşlardır. V. 83b-4'te ise Mariya adlı kadın 300 akça karz alıp, borca güvence olarak da alacaklıya bir kazganı rehin vermiştir.

Karz hususuna ilişkin son olarak v. 54a-4'teki kayda değineceğiz. Bu kayıta Makale adlı kadın, Kirako adlı zimmiyi dava etmiş ve kocasının 150 akçalık karz borcunu talep etmiştir. Kirako bu iddiayı inkâr etse de, Makale şahitle iddiasını kanıtlamıştır.

3.5.3. Diğer Özel Borç İlişkileri

Bu başlık altında değineceğimiz kayıtlar da özel borç ilişkileri içermektedir. Bu kayıtlar sayıca az olduğu için ayrı başlıklar altında incelenmek yerine, bu kısımda ayrı ayrı ele alınacaktır.

İki adet kayıta kadınların kira ilişkisi kurduğu görülmektedir. v. 39a-1'de Beşe bt. Davud, dükkân kirasından tüz akça alıp kabzettiğini ikrar etmiştir. V. 84a-2'de ise Anola adlı kadın, kendisine ve sagir oğluna ait evi, Dimitri b. Filibo Mencene adlı zimmiye yıllık 150 akçaya icareye vermiştir.

Kayıtlarımızda, kadınların muamele-i şer'îye ile borç aldığına da rastladık. V. 28b-3'te Alo Hatun bt. Paskal Hoyar adlı kadın mahkemeye gelmiş ve “*Zerger Süleyman b. İskender nâm kimesneden mu'mele-i şer'îyye tarîkı ile tarih-i defterden bir yıl va'de ile bin iki yüz akça*”

aldığını ve borcuna güvence olarak evini rehin verdiğini ikrar etmiştir. V. 76b-2'de ise Sozora adlı kadın mahkemeye gelmiş ve ölen kocasının “*muamele-i şer'iyeye ile aldığı akçanın aslından ve ribhından üç bin akça borcu vardır diyü bi't-tav' ikrâr*” etmiştir.

V. 41b-1'de Züleyha adlı kadın 1200 akça kıymetinde bir çift altın bileziğinin Şaban b. Turasi'de emanet olduğu görülmektedir. VI. 7a-2'de de İskender b. Abdullah mahkemeye gelmiş ve “*Murad b. Ali nâm kimesnenün taht-ı nikâhında iken vefât iden Şehriban bt. Hamza nâm sagîrenün mâl-ı mevrûsından sâbıkân benüm zimmetimde olan beş yüz akçasın ben mezbûrenün validesine teslim eyledim*” şeklinde ikrarda bulunmuştur. Murad b. Ali ise bu iddiayı inkâr etmiş ve dava bu şekilde kalmıştır. Bu kayıтта Şehriban'ın İskender'de olan 500 akçalık hakkının hangi ilişkiye dayandığı belli değildir. V. 64b-3'te ise Harsi bt. Sava, ölen kocasının 3340 akçalık borcu dolayısıyla hapsolan oğlu Sümlid'e iki aya kadar kefil olmuştur¹²⁰.

Bu kısımda değineceğimiz son kayıt hizmet akdine ilişkindir. V. 50a-1'de Süleyman b. Abdullah'ın hizmetinde çalışan Hadice adlı balığ kız, Süleyman'a hizmet etmekten hoşnut olmadığını ve kardeşi Mehmed ile gitmek istediğini söyleyerek icazet istemiştir. Süleyman da Hadice'yi mahkemede kardeşi Mehmed'e teslim etmiştir.

3.6. Miras Hukuku

İslam hukukunda şer'î intikale irs, tevarüs ve veraset gibi isimler verilmekte, şer'î miras hukuku da feraiz ya da ilm-i feraiz olarak bilinmektedir. Murisin terekesenin hisselerine ayrılması ve bu hisselerin mirasçılara nasıl ve hangi hallerde geçeceği hususları feraiz başlığı altında

¹²⁰ “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Harsi bt. Sava nâm zimmiyye avret meclis-i şer'a gelüp işbu Kostandin Gonukla'nun müteveffâ Sümlid Cemsiki(?) nâm zevcim zimmetinde deyn olan üç bin üç yüz kırk akça hakkı için habes olan Liyos b. müteveffâ-yı mezbûr Sümlid'e tarih-i defterden iki aya dek edâ etmezse zarar-ı mala ben kefil oldum diyü ikrâr idüp kefil olduğu mezkûr Kostandin Gonukla talebi ile kayd-ı sicil olındı fi 8 Rebi'ulâhîr sene 965.*”

incelenmektedir¹²¹. Osmanlı Devleti'nde de -miri arazinin intikali hariç olmak üzere- şer'î miras hukuku tatbik edilmiştir¹²².

Sicilimizde kadınların rol aldığı miras uyuşmazlıklarına başlamadan önce birkaç hususu belirtmek gerekir. Öncelikle kadınların eşlerinden, ebeveynlerinden, kardeşlerinden ve diğer yakınlarından kendilerine intikal eden miras hisselerini rahat bir şekilde dava ettikleri gözlemlenmiştir. Şahit olduğumuz ilginç bir husus da, kadınların en çok miras uyuşmazlıklarının takibi için vekil tayin etmiş olmalıdır. Bununla birlikte miras haklarını bizzat takip eden kadınlar da az değildir.

Kayıtların tutuluş biçimi birbirlerine yakın olduğu için tüm kayıtlara değinilmeyecek; ancak kayıtların bütünü dipnotlarda gösterilecektir. Kadınların bir şekilde yer aldığı miras uyuşmazlıklarına 42 adet kayda rastladık¹²³. Şimdi bu kayıtların birkaçına değineceğiz.

V. 14b-3'te Hesnâ adlı kadına vekâleten kocası Receb b. Nasuh, Hesnâ'nın babasının muhalefatına ilişkin olarak halasını dava etmiştir. Ancak olayın ardından 15 yıl süre geçtiği için mahkeme davaya bakmamıştır¹²⁴. İslam hukukunda zamanaşımı, borcu sona erdiren bir sebep olarak değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla zamanaşımı bir şahsi veya aynı hakkın özüne dokunmaz, sadece belli durumlarda bu hakkın ileri sürülmesine ve dava açılmasına engel teşkil eder¹²⁵. Osmanlı Devleti'nde

¹²¹ Feraiz ilmi Fıkıh ilminin bir bölümü olduğu halde İslam alimleri feraiz ilmine müstakil bir ilim itibarı göstermiştir. Bu ilmin müstakil bir ilim sayılmasının sebebi akli ve nakli sebepleri kendisinde barındırmasıdır. (Mahmud Esad Bin Emin Seydişehri, **Delilleriyle İslam Miras Hukuku**, Çev. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, Esra Yayınları, 1994, s. 18.); Ahmet Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, C. III, İstanbul, OSAV Yayınları, 2012, s. 50.

¹²² Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, C. III, s. 50.

¹²³ Bkz. v. 14b-3, 19b-2, 22a-2, 26b-2, 27a-2, 28a-1, 29a-3, 32b-2, 33a-3, 34b-b-2, 38b-3, 39a-5, 39b-4, 41a-1, 41b-3, 48b-4, 51b-3, 53a-3, 58b-4, 60b-2, 64b-4, 69a-1, 70a-1, 70b-4, 72b-3, 73b-1, 74b-3, 76a-3, 76a-4, 76b-3, 81a-5, 81b-3, 82a-3, 84a-1, 85a-3, 85b-2, 86a-2, 92a-2; vİ. 3b-3, 6b-1, 6b-2, 8a-2.

¹²⁴ "...husûs-ı mezbûrın ardından on beş yıl zaman müürîd ütdüğine mezkûr Receb mu'terif olmağın istimâ'-yı da'vâ olunmayup kazıyye bi't-taleb sebt-i sicil olındı fı 4 Zi'l-ka'de sene 964."

¹²⁵ Osman Kaşıkçı, "Zaman Aşımı", **DİA**, C. 44, s. 115.; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 402.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Ebussuud Efendi'nin arzıyla alacak, vedia, ariyet, miras davaları ile vakıf mallarda tasarruf, tevliyet ve mukâta'a gibi hallerde 15 yıl, miri arazinin tasarrufuna ilişkin davalarda 10 yıllık zamanaşımı süreleri tespit edilmiştir¹²⁶. Bu kayıta da 15 yıllık zamanaşımı hususunun mahkemece göz önüne alındığı görülmektedir.

V. 32b-2'de Peşe bt. Abdullah mahkemeye gelmiş ve ölen kocasının muhallelatının kendisine, kocasından olma oğluna ve kocasının diğer bir avretinden olan Mentеше adlı oğluna kaldığını söylemiş; miras taksimi yapılmadan kendi oğlunun da öldüğünü belirterek kocasından ve oğlundan kendisine kalan hisseyi Mentеше'nin vasisinden talep etmiştir. Neticede taraflar arasında 465 akçaya sulh sağlanmıştır.

V. 33a-3' te Behlül Çelebi b. Hasan Ağa'nın ölen babasının muhallelatını üvey anası Zahide Hatun bt. Rüstem Beg'den talep ettiği belirtilmiş, Zahide'nin de buna karşılık mehir ve miras hissesini Behlül'den dava ve talep etmek için kocasına vekâlet verdiği kaydedilmiştir.

V. 58b-4'te Nalbend Ali b. Süleyman mahkemeye gelmiş, vefat eden Abdurrahman adlı üvey oğlunun eşine mehr-i müecceli için 250 akça verdiğini; ancak daha sonra üvey oğlunun Aişe adlı kız kardeşinin gelip kardeşi Abdurrahman'ın bütün malını dava edip kendisinden aldığını belirterek verdiği mehir bedelini geri istemiştir. Akabinde taraflar arasında sulh sağlanmıştır.

V. 84a-1'de ise kardeşler arasında bir miras ihtilafının varlığı görülmektedir. Hane bt. Mustafa ve kardeşi Mehmed, ebeveynlerinden kalan muhallelat hususunda nizalı olmuş; ancak taraflar arasında 6 sikke altına sulh sağlanmıştır. VI. 8a-2'de ise Saliha ve Rabia adlı kız kardeşler vekâlet vererek anneleri Şezâde'yi dava etmişlerdir. Babalarından kalan bir bab değirmi Şezâde'nin satıp kendilerine ait hisseyi vermediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak satılan değirmenin daha önce mehr-i müeccelinin bir kısmına karşılık Şezâde'ye verilmiş olduğu şahitlerce

¹²⁶ Ekinci, a.g.e., s. 516.

kanıtlanmıştır. VI. 2a-3 Menustiye ve Pereşkovi(?) adlı kız kardeşler, amcalarının vefat eden kızından kendilerine münhasır olduğunu iddia ettikleri muhallefâtı murisin üvey kızlarından dava etmişlerdir. Bu hususta da 110 akça karşılığında sulh sağlanmıştır. Yine vI. 6b-2'de Yâr Ali Ağa ve eşi Hesnâ, vefat eden kızlarının mehr-i müeccelini ve kendilerine “*irs-i şer'le müteveccih olan sūduseyn*” hisseleri olan 7700 akçayı damatlarından tastamam almışlardır. VI. 3b-3'te de Hafsa bt. İsmail adlı kadın, vefat eden zevcinin üç bin akça mehr-i müeccelinden ve muhallefâtından kendisine düşen payı, çocuklarına vasi olan İneyet b. Hızır adlı kişiden talep ettiğinde “*vasi-i mezkûr nizâ' idüp sicill-i mahfuza nazar*” olunmuş ve “*fi'l-vâki' mezbûrun zikr olunan mehr-i müecceli üç bin akça idüğü sicilde mukayyed*” bulunmuştur. Davalı vasi hibe iddiasında bulunmuş, iddianın inkarı üzerine kendisine “*mehl-i şer'î*” verilmişse de iddiasına kanıt bulamamıştır. Bunun üzerine “*mezbûreye yemin virülüüp müddeâ hükm olunmak sadedinde iken muslihûn tavassut idüp husûs-ı kazıyye tarafeyn rızaları ile bin beş yüz akçaya sulh*” olunmuştur.

Bir kısmına kısaca değindiğimiz mirasa ilişkin kayıtlar, kadınların oldukça aktif bir şekilde miras haklarını takip ettiklerini açıkça göstermektedir. Dikkat edileceği üzere, miras uyuşmazlıklarının tamamına yakınında sulh sağlanmıştır. İslam hukukunda tarafların sulh yoluna müracaat etmesi, insanların sulha aracı olması teşvik ve tavsiye edilmiştir¹²⁷. Dolayısıyla aile arası uyuşmazlıkların söz konusu olduğu miras uyuşmazlıklarında arabuluculuk faaliyetinin daha yoğun yapılması ve uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmeye çalışılması, bu teşvik ve tavsiyenin bir neticesi olsa gerektir.

3.7. Eşya Hukuku

Bu başlık altında kadınların mülkiyet hakkına ilişkin ihtilafları ve şuf'a, rehin vs. gibi ilişkileri ele alınacaktır. İslam hukukunda mülkiyet, hukuki bir engel olmadığı sürece inhisari ve herkese karşı ileri sürülebilir

¹²⁷ Hamdi Döndüren, “Mü'minler Arasında Sulh ve Savaş”, *Altınoluk*, Ekim 1990, Sa. 56, s. 38.

nitelikte bir tasarruf yetkisi bahşeden bir haktır¹²⁸. İslam hukukçularına göre mülkiyet ilişkisi sadece nesnelere üzerindeki mülkiyetle sınırlı değildir. Nesnelere yararlanma hakkı yani menfaatler üzerinde de mülkiyet hakkı kurulabilir¹²⁹.

Mülkiyet hakkını tanımlarken, bu hakkın herkese karşı ileri sürülebileceğini ifade ettik. Dolayısıyla bir kimsenin mülkiyet hakkına tecavüz söz konusu olduğu durumlarda hukuki ihtilafların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bizde burada özellikle kadınların mülkiyetinde olan herhangi bir mala tecavüzün söz konusu olduğu kayıtları inceleyeceğiz. Kadınları eşya üzerindeki tasarruflarının bir kısmına borçlar hukuku bahsinde değindiğimiz için bu hususa yeniden değinmeyeceğiz.

3.7.1. Mülkiyet İhtilafları

Sicilimizde baktığımızda, kadınların mülkiyete ilişkin ihtilaflar dolayısıyla mahkemeye gelip davacı olduğu veya dava edildiği görülmektedir¹³⁰. Mülkiyet hakkına tecavüz söz konusu olduğunda “tasarrufa mani” olma gerekçesiyle mahkemeye gelmektedir.

V. 7a-4'te Fatıma bt. Topçı Süleyman, annesinden kalma bahçe ve bahçe içerisindeki ev hususunda “*tasarrufuma mâni' olursun*” gerekçesiyle Nalbend Ali b. Abdullah'ı dava etmiştir. Davalının iddiayı inkar etmesi üzerine iddasını şahitle kanıtlamıştır. V. 7a-5'te de Elena adlı kadın, Kaloyero adlı zimmiyle husumet ettiği ev hususunda “*hüccetim vardır tarih-i defterden beş güne dek hüccetimi getirmezsem zikrolunan ev bilâ-nizâ' mezkûr Kaloyero'nun olsun diyü şart*” etmiştir. V. 10a-5'te Fatıma bt. Mirali, Estefano b. Kirako'yu “*Horovi nâm karyede vâki' babamdan müntakil bir ev yeri ve bir bağçe ve asmalu ağaçları zabt ve tasarruf idüp bana mâni' olursun*” iddiasıyla dava etmiştir. Estefano, söz konusu mülklerin kendisine 200 akçaya Fatıma'nın babası Mirali'nin sattığını gösteren bir hüccet ibraz etmiştir. Mahkeme, Fatıma'nın hücceti

¹²⁸ Fahri Demir, **İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, 5. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 127.

¹²⁹ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 341.; Demir, **a.g.e.**, s. 125.

¹³⁰ Bkz.: v. 7a-4, 7a-5, 10a-5, 16a-1, 16a-2, 25a-5, 27b-1, 36b-2, 42a-1, 42b-2, 72a-3, 89b-3.

inkar etmesi üzerine beyyine talep etmiş; ancak “*beyyine sadedinde iken muslihûn tavassut idüüb altmış beş akçaya sulh*” olunmuştur. V. 16a-1’de Peşe bt. Lefter, Hırstodlu b. Sozus’u “*babamdan intikal idüüb müteveffâ kızkarındaşımla müşterek evden hissesin bana satdı diyü cümle benim hissemi bile zabt idüüb benim tasarrufuma mâni’ olursun diyü da‘vâ*” etmiştir. Hırstodlu ise evi aldığını ikrar etmiştir. V. 16a-2’de Peşe b. Lefter’in mezkur husumet için vekil tayin ettiği görülmektedir. V. 27b-1’de ise Anola bt. Yori, babasından kendisine ve Serabo adlı kardeşine kalan ve kardeşiyle müşterek tasarrufta buldukları bir kıta asmalı bağ mülk hususunda Sozor b. Hırstodol’u “*hâliyâ mezkûr Sozro zikr olunan asmalu bağ mülkden mezkûr karındaşın Serabo’dan satun aldım diyü benim sülüs şâyi’ hissemın tasarrufuna mâni’ olur diyü da‘vâ*” etmiştir. Davalı ise, Serabo’nun Anola’nın söz konusu mülkteki hissesine karşılık olarak muhalledattan başka hisse verdiğini ve mülkün tamamını Anola’nın huzurunda iki sikke altın karşılığında kendisine ve Lefter adlı oğluna sattığını iddia etmiştir. Anola b. Yori iddiayı inkar etmiş ve davalılara beyyine için “*mehl-i şer‘i*” verilmiştir. V. 27b-2’de ise husumet konusu olan mülkteki “*sülüs şâyi’*” hissenin davalılar tarafından Anola’ya satıldığı görülmektedir¹³¹.

V. 42a-1 ve 42b-2 kayıtları aynı olayı konu edinmektedir. Burada Fatıma bt. Latif, bazı taşınmazlar hususunda oğlu Numan b. Sinan Çelebi’yi dava etmiştir. Fatıma’nın iddiasına göre şer‘an yarı hissesi kendisine ait olan bu taşınmazları oğlu Numan müstakil tasarruf etmektedir. Numan ise bu mülklerin babasından kendisine müstakil olarak intikal ettiğini ve validesinin bu mallarda hissesinin olmadığını iddia etmiştir. Ancak her iki kayıta da davacının iddiasını şahitlerle ispat ettiğini ve söz konusu taşınmaz malların yarı hissesinin Fatıma’ya

¹³¹ “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki mezkûr Sozro ve oğlu Lefter meclis-i şer‘a gelüp Hoç Beravelak nâm karyede vâki’ Serabo b. Yori nâm zimmiden satun alup müşteri ile müşterek inde cîrânihâ ma‘lûmu’l-hudûd asmalu bağ mülkde olan sülüsân şâyi’ hissemizi işbu hâmilü’l-kitâb Anola bt. Yori nâm kız karındaşına yüz elli akçaya satdık ve teslîm-i mebi’ ve kabz-ı semen eyledik diyü ikrâr eylediler kazıyeye mezbûre talebi ile sicil olunup ve yedine hüccet virildi ft 27 Zi’l-hicce sene 964.*”

verildiğini görmekteyiz. V. 89b-3'te de Menostiye adlı kadın kocasına vekalet vererek, babasından kalma asmalı bağ mülkünü “*bi-gayri hak alup zabt ve tasarruf*” eden Lefter adlı kimseyi dava etmiştir. Davalı ise söz konusu mülkü Konstandin adlı kişiden satın aldığını ve yirmi yıldır tasarruf ettiğini, mülkün Menostiye'ye ait olduğu hususunda bilgisinin olmadığını ikrar etmiş ve dava bu şekilde kayıt altına alınmıştır. V. 86a-3'te de ilginç bir istihkak davası görülmektedir. Aynî bt. İlyas adlı kadın, gemisine bindiği Konstandin adlı zimmi reisi¹³², gemide taşınan sandığını ve birtakım esbabını vermediği gerekçesiyle dava etmiştir. Davalının iddiayı inkar etmesi üzerine Aynî'den beyyine istenmiş; ancak Aynî, şahidinin olmadığını belirterek yemin teklifinde bulunmuştur. Böylece zimmi reis zimmetini bu iddiadan temizlemiştir. V. 36b-2'de bulunan kayıt da ilgi çekicidir. Hesnâ bt. Bayram, Mustafa b. Hızır'ı “*işbu taht-ı nikâhında olan Hesnâ benim cariyem olup bundan akdem Hamza Ağa'nın evinde emânet koyup ben Tokat'a girdüm idi hâliyâ senin yedinde buldum babam Bayram'dan irs-i şer'le intikâl etmiş cariyemdir taleb iderin*” diye dava etmiştir. Davalı ise bu hususu bilmediğini, Memi b. Takyeci İskender'in “*hidmetkarımdır*” diye cariyeyi kendisine verdiğini söylemiştir. Bunun üzerine cariyeye Hesnâ'ya sorulmuş, o ise Hesnâ bt. Bayram'a miras olarak intikal ettiğini ikrar etmiştir¹³³. V. 37a-1'de ise Mustafa b. Hızır ve Hesnâ'nın muhalaa ile boşandıkları görülmektedir.

Kadınların malik oldukları mallar üzerindeki tasarruf haklarını kullanmalarına dair ilginç bir kayıt mevcuttur. VI. 10a-4'te Aişe bt. Abdullah, asmalı bağ mülkünün 1/3'lük hissesini Baba İvan b. Vasil adlı zimmiye kullanması için vermiş ve “*sâir emlakı gibi mutasarrıf olup bu bâbda mezkûr (...?) Baba İvan nâm zimmîye kimesne mâni' ve mezâhim*

¹³² Reis, gemi kaptanı demektir. Deniz ve deniz taşımacılığına dair hukuki terimler için bkz.: Fethi Gedikli, in: “XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Deniz Taşımacılığına Dair Bazı Hukuki Terimler ve Düzenlemeler”, **Osmanlı Hukuku – Makaleler-**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012, s. 115-148.

¹³³ “*...Bayram nâm kimesnenin cariyesi idüm ~~ol~~ mezbûr Bayram vefat itdükdün sonra işbu bâ'isü't-tahrîr kızı Hesnâ'ya irsle intikâl itdüm hâliyâ bunun cariyesiyim diyü ikrâr iddükte mezbûre Hesnâ talebi ile kayd-ı sicil olındı fî 18 Muharrem sene 965.*”

olmaya diyü hüsn-i itirâf”ta bulunmuştur. Burada Aişe’nin yaptığı fiil hibe akdini veya intifa hakkının devrini andırmaktadır.

Mülkiyet hakkını ihlal fiillerinde kadınlar daima mağdur konumda değildir. Defterimizdeki bir adet kayıta mülkiyet hakkını ihlal eden ve bu nedenle dava edilen kişi bir kadındır. V. 72a-3’te Pervane bt. Mustafa, halası Elena’yı dava etmiştir. Davacının iddiasına göre, babası Mustafa’nın ve Elena’nın babası Yori adlı zimmi hayattayken, bir ev, yedi kıta boz yer ve başka birtakım taşınmazlarını kendisine satmış; ancak Yori vefat ettikten sonra kızı Elena tasarrufuna mani olmuştur. Elena ise taşınmazların yarısının kendisine yarısının da Pervane’ye satıldığını iddia etmişse de, davacı iddiasını şahitlerle ispatlamış ve taşınmazlar davacıya hükümlenmiştir.

3.7.2. Şuf’a

Mecellede şuf’a, satılan bir taşınmazı aynı bedelle satın alandan almak şeklinde tanımlanmıştır¹³⁴. Buradaki satın alma mal sahibinin rızai bir akdiyle değil de hakim kararıyla gerçekleştiğinden dolayı şuf’a hakkının kullanılması mülkiyet hakkına getirilen bir sınırlama olmaktadır¹³⁵. Bu sınırlamanın amacı, ortak ve komşular arasında sağlanmış olan huzur ve uyumun, yeni bir malik tarafından zarara uğraması ihtimalini engellemektir¹³⁶.

Defterimize baktığımızda 2 adet kayıta kadınlar şuf’a talebinde bulunmuştur. V. 9a-2’de Arin ve Ozokiye adlı kız kardeşler, babalarından intikal etmiş dört pare asmalı bağ mülkü kardeşleri Kosta ile “*müşâ’ ve müşterek tasarruf*” ederken, Kosta’nın kendi hissesini başkasına sattığını belirterek şuf’a tuttuklarını sicile kaydetmişlerdir. Yine v. 26b-3’te Marola ve Elena adlı kız kardeşler, kardeşleri Fili’nin, babalarından kalan asmalı mülkteki hissesini satın alan Aişe bt. Abdullah’ı dava etmiş ve şuf’a haklarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Aişe ise satın aldığı mülkteki müşterek mülkiyeti ikrar etmiştir.

¹³⁴ MAA, md. 950.

¹³⁵ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 352.

¹³⁶ **A.y.**

Sonuç

Çalışmamızın giriş bölümünde, Batı toplumunda, İslam'da kadının toplumsal hayatta hor görüldüğü ve köle statüsünde değerlendirildiği yargısının bulunduğunu ve bu kanının günümüzde de devam ettiğini ifade etmiştik. Ancak sicillerdeki kayıtlar değerlendirildiğinde, bu kanıyı çürütecek birçok örnekle karşı karşıya bulunmaktayız. Ataerkil bir aile yapısının bulunduğu Osmanlı Devleti'nde kadının geri plana atıldığını ve toplumsal hayatta etkin bir rol oynamadığını söylemek mümkün olamamaktadır.

Elimizdeki kayıtları hak arama hürriyeti bağlamında değerlendirdiğimizde, kadınların da en az erkekler kadar bu haklarını kullanabildiklerini görmekteyiz. Kimi durumlarda dava için vekalet vermiş olsalar da, kayıtların büyük çoğunluğunda davalarını bizzat takip etmişlerdir. Kocalarını, kardeşlerini ve diğer aile bireylerini mahkemeye şikayet edebilmişlerdir. Mesela oğlunun "*bilâ-emr ve bilâ ma'rifet'il-kâdi*" subaşı tarafından asılması sonucu Melike Bula'nın girdiği hukuk mücadelesi takdire şayandır. Bu kayıttan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nde kadı marifeti olmaksızın kimsenin yargılanamayacağı ve cezalandırılmayacağı hususu ve bu hususun halk tarafından bilindiği açıktır. Üstelik bu iddiayı dile getiren de bir kadındır.

Kadınların ceza hukukuna ilişkin olarak kendilerine veya yakınlarına yönelik cezai yaptırım gerektiren fiillerde mahkemeye gelerek "mucebini" talep ettiği görülmektedir. Bununla birlikte umumi adap ve aile düzenine karşı suç olarak nitelendirebileceğimiz fiilleri işlediği sabit görülen kadına sürgün cezası verilmiştir. Bu örnek dışında, incelediğimiz sicilde kadının cezai yaptırıma tabi tutulduğuna rastlanmamıştır.

İncelediğimiz defterde, az olmakla birlikte kadın kölelerin varlığına rastlanmıştır. Kayıtlarda cariyeye alım satımının yapıldığı, cariyenin tereke dahilinde mirasçılara intikal ettiği ve cariyeye mülkiyeti hususunda ihtilaf yaşandığı tespit edilmiştir. Yine bir tane kayıтта kadın ve erkek kölelerin sahipleri tarafından birbirleriyle evlendirildiği de vakidir. Sonuç itibarıyla

defterde kadın kölelerin varlığı tespit edilmiş olsa da, kayıtların tümü nazara alındığında Trabzon'da köleliğin yaygın olduğu söylenemez.

Kadınların aile hukukuna ilişkin konularda mahkemeye gelmesi diğer hususlara oranla daha fazladır. Özellikle muhalaa türü boşanmalarda ve boşanan, eşleri gaip olan veya ölen kadınlar, eşlerinden talep ettikleri mehir, nafaka ve diğer alacakları için sıkça kadıya müracaat etmiştir. Kocalarının nafaka yükümlüğünü yerine getirmediği durumlarda kadının mahkemeye gelip boşanma talep ettiği görülmektedir. Yine muhalaa türü boşanmalarda kadınlar birtakım maddi haklarından feragat edebilmiştir. Bununla birlikte kadınların vasilik görevini üstlendikleri de vakidir. Bir kayıтта, nişanlandığı kızını namzedine vermeyen baba, kızının akıl ve baliğ olup namzedine varmaya gönlünün razı olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla zorla evlendirme gibi bir hususun olmadığı ve evlilikte kadının rızasının arandığı görülmektedir. Bir diğer kayıтта ise gayrimüslim kadın mahkemede, kendisine iki namzedin talip olduğunu ve bu namzedler içinden evlenmeye rızasının olduğu kişiyi ikrar edebilmiştir. Verdiğimiz son iki örnek, genel bir değerlendirme yapabilmek açısından eksik görülse de, kanımızca o dönem toplumu için önemli sayılabilecek vakalardır. İncelediğimiz kayıtlarda çok eşliliğe rastlamamız da vurgulanması gereken bir husustur.

Kadınların borç ilişkileri değerlendirildiğinde karşımıza açık fikir verebilecek örneklere rastlanmaktadır. Kadınların ev, değirmen, bahçe vb. gayrimenkuller satabilmiş veya satın alabilmiştir. Yine kadınlar karz ve muamele-i şer'ıye ilişkisiyle borçlanabilmiş ve kimi zaman aldıkları bu borçlara güvence olarak bir mallarını rehin verebilmişlerdir. Ayrıca kadınların karz borcu verdikleri, borca kefil oldukları ve taşınmaz kiraladıkları da olmuştur.

Kadınların miras haklarını da sıkı bir şekilde takip ettiği rahatça söylenebilir. Miras uyuşmazlıkları aile bireylerinden kaynaklandığı için çoğu zaman ebeveynler, kardeşler ve diğer akrabalar kadınlarca dava edilmiş ve kadınlar, kendilerine şer'an intikal eden miras paylarını alabilmiştir. Bu tür uyuşmazlıkların aile ilişkilerini yakından

ilgilendirmesi sonucu arabuluculuk faaliyetleri daha sık yapılmış ve bu uyuşmazlıkların tamamına yakını sulh ile neticelenmiştir.

Kadınlar, mülkiyet haklarına tecavüz durumlarında sıklıkla mahkemeye gelmiş; malik oldukları eşya üzerindeki tasarruf yetkilerini bizzat kullanmışlardır. Yine müşterek mülkiyetin vaki olduğu durumlarda, müştereklerden birinin hissesini satması halinde şufa talebinde de bulunmuşlardır.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra, kadınlara ilişkin kayıtları incelediğimiz dönemle ilgili olarak şu hususlar vurgulanabilir: Öncelikle kadın, sosyo-ekonomik hayatın gerisinde değildir. Sahip oldukları hakları bilinçli bir şekilde kullanabilmekte ve bu haklara saldırı durumlarında rahat bir şekilde mahkemeye gelebilmektedir. Yine malik oldukları mallar üzerindeki tasarruf yetkilerini kullanabilmekte; alım-satım, kira, borç, kefalet vb. hukuki ilişkilerde yer alabilmektedir. Son olarak kadınların gerektiğinde kendi aile bireylerini dava edebilmesi, malları üzerindeki tasarruf yetkisini bizzat kullanabilmesi, nafakalarını temin etmeyen kocalarını şikâyet etmeleri ve muhalaa talebinde bulunmaları gibi hususlar, Osmanlı aile düzeninde klasik bir ataerkil yapının mevcut olmadığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir, Udeh :**Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukâyeseli İslam Ceza Hukuku**,C. 1, C. 2, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2012.
- Akgündüz, Ahmed :**Şer‘iye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C.1, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.
: **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, C. III, İstanbul, OSAV Yayınları, 2012.
- Akman, Mehmet :**Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.
- Ansay, Sabri Şakir :**Türk Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, 4. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2002.
- Apaydın, H. Yunus :“Karz”, **DİA**, C. 24, İstanbul, TDV, 2001, s. 520-526.
- Argıt, Betül İpşirli :“Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, C. 3, S. 5, 2005.
- Avcı, Mustafa :**Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Konya, Mimoza Yayınları, 2010.
- Aydın, M. Akif :**Türk Hukuk Tarihi**, 9. bs., İstanbul, Beta, 2012i
:İslam-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul, MÜİF Yayınları, 1985.
- Bakkaloğlu, Abdussamet :“Tefviz”, **DİA**, C.40, İstanbul, TDV, 2011, s. 310-311.
- Bardakoğlu, Ali :“Vesâyet”, **DİA**, C.43, İstanbul, TDV, 2013, s. 66-70.
:“Hidane”, **DİA**, C. 17, İstanbul, TDV, 1998, s. 467-471.

- Bostan, Hanefi :**XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara, TTK Basımevi, 2002.
:**Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, İstanbul, Nöbetçi Yayınevi, 2012.
- Cin, Halil :**İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, AÜHF Yayınları No:341, 1974.
- Cin, Halil- Akgündüz, Ahmed :**Türk Hukuk Tarihi**, C. II, 3. bs., İstanbul, OSAV Yayınları, 1995.
- Cin, Halil- Akyılmaz, Gül :**Türk Hukuk Tarihi**, 4. bs., Ankara, Sayram Yayınları, 2011.
- Demir, Fahri :**İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, 5. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Devellioğlu, Ferit :**Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 28. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2011.
- Döndüren, Hamdi :“Mü'minler Arasında Sulh ve Savaş”, **Altınoluk**, Ekim 1990, Sa. 56.
- Düzdağ, Ertuğrul :**Kanuni Devri Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2012.
- Ekinci, Ekrem Buğra:**Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, 2. bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2012.
- Fallmerayer, Jacob Philipp :**Trabzon İmparatorluğunun Tarihi**, Çev. Ahmet Cevat Eren, Ankara, TTK Basımevi, 2011.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin :**Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000.
:**İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996.
- Gedikli, Fethi :“1560-1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu”, in: **Osmanlı**

- Hukuku –Makaleler-**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012.
:“XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Deniz Taşımacılığına Dair Bazı Hukuki Terimler ve Düzenlemeler”, in: **Osmanlı Hukuku –Makaleler-**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012.
- Gerber, Haim :“Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, **International Journal of Middle East Studies**, Sa. 12, No:3, 1980.
- Goloğlu, Mahmut :**Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Trabzon, Serander Yayınları, 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyip:“XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, **Belleten**, C. XXVI, Sa. 102, Ankara, TTK Basımevi, 1962.
- Heyd, Uriel :Studies In Old Ottoman Criminal Law, Oxford, At The Clarendon Press, 1973.
- İlgürel, Mücteba :“Şer‘iye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru”, İÜEFTD, Sa. 28-29, 1975, s. 123-166.
- Jennings, Ronald C. :“Woman in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, in: **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon, İstanbul, Isis Press, 1999.**
:“The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640”, in: **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in**

- Kayseri, Cyprus and Trabzon, İstanbul, Isis Press, 1999.**
- Kahveci, Nuri :**İslam Hukuku Açısından Nişanlılık**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2007.
- Kaşıkçı, Osman :“Zaman Aşımı”, **DİA**, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 114-116.
- Lowry, Heath W. :**Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, Çev: Demet Lowry, Heath W. Lowry, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998.
- Lowry Heath W., Emecen Feridun :“Trabzon”, **DİA**, C. 41, İstanbul, TDV, 2012, s. 296-301.
- Mahmud Esad Bin Emin Seydişehir:**Delilleriyle İslam Miras Hukuku**, Çev. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, Esra Yayınları, 1994.
- Sava Paşa :**İslam Hukuku** Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, C. II, Çev. Baha Arıkan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, t.y.
- Şakir Şevket :**Trabzon Tarihi**, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, İstanbul, Kurtuba, 2013.
- Şimşek, Rasim :**Trabzon Belediye Tarihi I Osmanlı Dönemi**, Trabzon, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1993.
- Tekindağ, Şehabeddin :“Trabzon”, MEB İslam Ansiklopedisi, C. XII/1, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.
- Turan, Ali :“1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi”, İÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Tursun Bey :**Tarih-i Ebü'l-Feth**, Haz. Mertol Tulum, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977.

- Üçok Coşkun, Mumcu Ahmet,
Bozkurt Gülnihal :**Türk Hukuk Tarihi**, 10. bs., Ankara, Savaş
Yayınevi, 2002.
- Yaman, Ahmet :**İslam Aile Hukuku**, 8. bs., İstanbul, MÜİF
Vakfı Yayınları, 2011.
- Yavuz, Cevdet :“Dava”, **DİA**, C. 9, İstanbul, TDV, 1994, s. 12-
16.
- Zeydan, Abdülkerim:**İslam Hukukuna Giriş**, Çev. Ali Şafak,
İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2011.